

274401

ЭНКÄДÄН Я. болн САНЬГЪДЖИН П.

83

8С (калт)

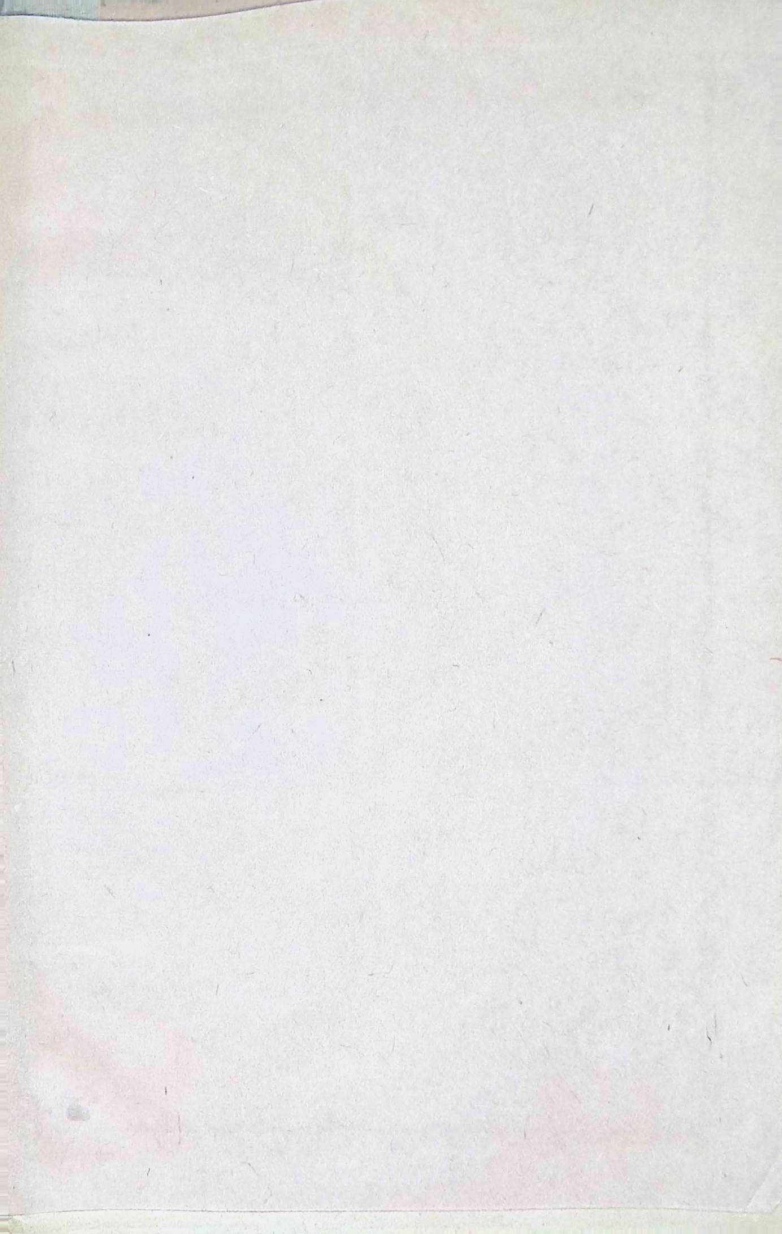
ИЗДАТЕЛЬСТВО

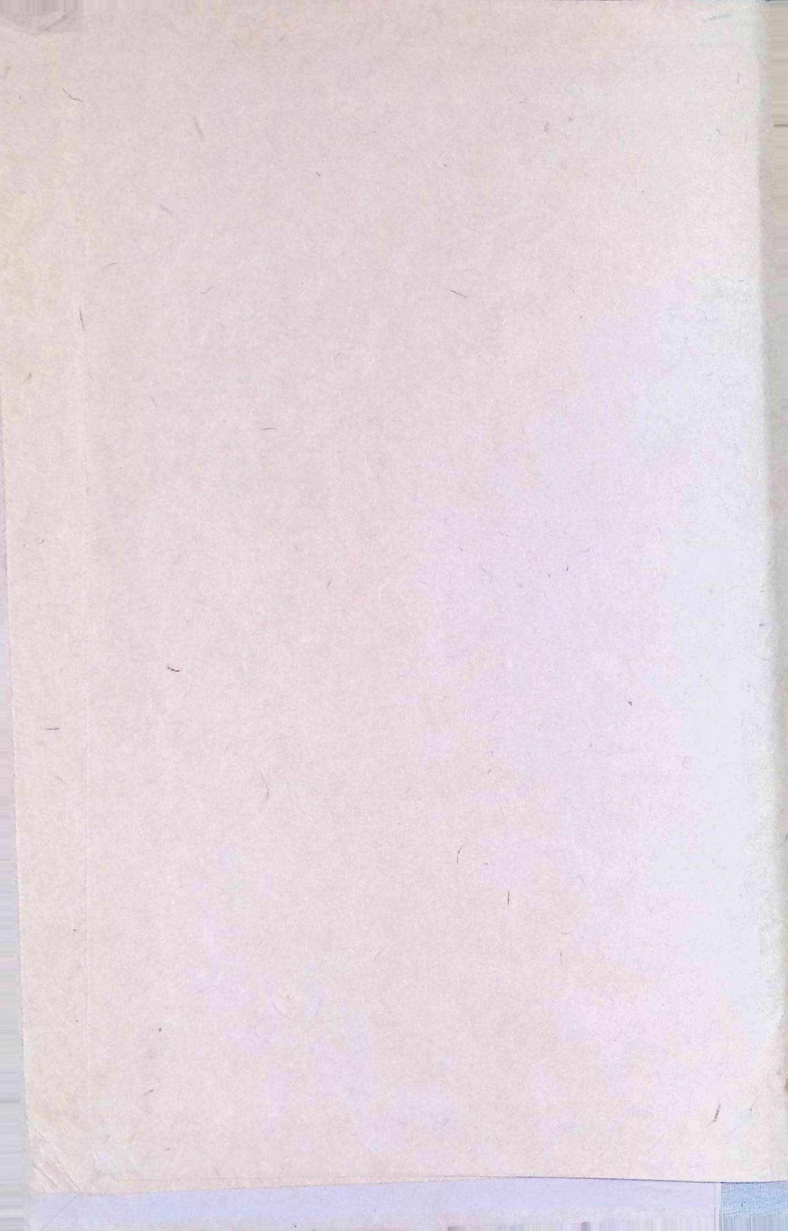
УМШЛГЪНА ДЕГТР

БАГЪ СУРГЪУЛЬТА УЛСИН ТӨЛÄ

ХАЛЬМГ ГОСИЗДАТ

1939

ЭНКÄДÄН Я. БОЛН САНЪГЪДЖИН П.

УМШЛГЪНА ДЕГТР

БАГЪ СУРГЪУЛЪТА УЛСИН ТӨЛÄ

ХАЛЪМГ ГОСИЗДАТ

1939 ДЖ.

274401

В. И. ЛЕНИН

Олн угатнрт, олн даджргдгч, кӧдлмшч, крестьян улст дурлдж түүнә халун зүркнх оньдинд бульглдг билә. Тегәд чигн тер олн угатнриг ягъдж сулдхкмб, гидг сурврт хәрү хәәгәд йовдг болла.

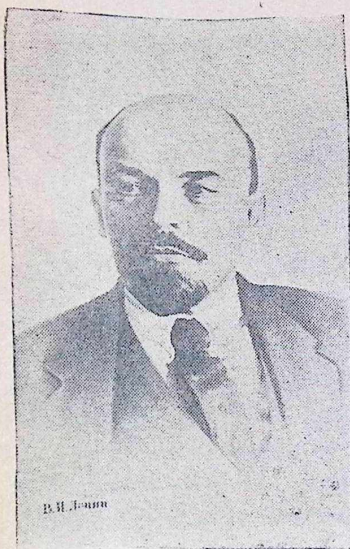
Тер сурврмудтан Марксас хәрү авчкад, теднтәггән кӧдлмшчнр тал, кӧдлмшчнрин кружокст эврәннь медсән келдж цәәлгъдж өгхәр одв. Кӧдлмшчнрт Ленин Марксас медсән цәәлгъдж келдж өгхәр одв.

Ленин кӧдлмшчнр тал теднә өөрхн үүрнх, нөкднх болад оддг билә. Ленин кӧдлмшчнрт бийнх цәәлгәд келдж өгсн деерән, тедн ю келджәхинх бас сәәнәр чингнәд сандг билә.

Питрин кӧдлмшчнр Ленинд фабрикт ямаран порядок бәәхин тускар болн кӧдлмшчнр ягъдж даджргдджахин тускар келцхәдг билә. Тедн Ленинд эврәннь селәнә, деревнә тускар бас келцхәдг билә.

Кӧдлмшчнр заагт кесн кӧдлмш, теднлә

күүндлгън Владимир Ильичд Марксин алдр
 уха күүцәхднъ ик дөнъ болв. Тер ухань
 иим бәәсн юмн: кәдлмшч класс—олн угатн-
 рин өмн йовгч отряд, тедниг цуг даджргд-
 джах угатнр—дахна,—тегәд эннъ теднә ик
 чидл. Ильичин эн ухань—цаарандк кех

кергүдинь, түү-
 нә нег ишкдл
 күртлнъ герлткдг
 билә. Ленин кәд-
 лмшч классд йос
 авч өгхәр йовла.
 Цуг даджргдджах,
 цуг күүч-кәлсчнриг
 сулдхкин тө-
 лә кәдлмшч классд
 йосн кергтәгъинь
 Ленин меддг билә.

Ур кәдлмшчнр
 болн кәдлмшч күү-
 кд улс! Ур кре-
 стьянмуд! Зерглә-
 гъән ни-негәр хам-
 цултн! Ленинә туг

дор, коммунизмн туг дор зогсцхатн!

Н. К. Крупскийн келсн үггәр.

Сурврмуд:

1. Ленин кәдлмшчнрлә ик залгълдата бәәснъ ююнас меддгнә?
2. Ленин ююна төлә зүткдж йовдж?
3. Ленинә тускар Лениниг үзсн, меддг улсас та ямаран юм сонъслат?

ЛЕНИНИГ БИ ЯГЪДЖ ҰЗВВ

(Медәйтә кӧдлмичин расказ)

Мини келн гиджәх—гуч гар джил урд билә. Тиигхд мини баахн цаг. Механическ заводт кӧдлдг биләв.

Бәәдг герм йир уутьхн билә. Гер бӱлм цугъар нег хорад, подвалд бәәдг билә. Герин эрснь чиигтә, бичкн-бичкн терзтә, йир бӱтнӱгӱ болн агъар тату болдмн.

Ӧр цәәхәс урд, утар татсн гудок, кӧдлмшчнриг заводмуд талнь дуудснь сонъсгддмн. Кӧдлмш йир кӱнд болдмн. Ӧдртән 10 част кӧдлдг биләвдн. Тиигчкәд, кӧдлсндән йир бичкн мӧнӱг авдг биләвдн. Манд деншг-бульшг, эзнд ик олз-барш болдг билә.

Нег дакдж мана заводт кӧдлмшчнр буцад кӧндрцхәв. Кӧдлмшин ӱнинь икдӱлтхә гидж некцхәв. Эзн нам сонъсхар чигн седсн уга. Бидн цугъар фабрикин двор дотр цуглрвдн. Нег кӧдлмшч уралан гарад келв.—Немлгъ кетлнь, кӧдлмшт гархмн биш.

Бидн сонъсад, мел ӱнн тиигхмн гиджәнәвдн. Тиигджәтл генткн мӧртә хазгуд довтлдж ирәд, маниг маләгъәр цокдж йовцхана. Цугъар тарад гӱӱдж одцхав, хӧрәд кӧдлимшчнриг тӱӱрмд орулв.

Мана бәәдл иигәд бәәдг бәәсмн.

Мини ӱӱрм нег дакдж намаг дууддж авад келв.

— Асхндан нан тал ир.

Түүн тал ирвв. Теднэд күүн дала бүүдэж, икнхн күүдлмшчнр. Тедн дотр нег ик манъ-ната, хурц халэцтэ күүн бүүнэ. Тер күүн манд келв: та угата болдг учрн, тана күүдлмшэс эзнтн бүүдэжнэ. Эздүүдэн күүдэж аргэгл, тана бүүдэл гиигрш уга.

Тиигхлэнь бидн түүнд келүүвдн:—энтн чик. Зуг ягэдж тедниг, эздүүдиг күүхмб? Теднитн полиц харсна. Тедниг хан чигн харсна.

Маниг сонъсад, тер манд иигдэж келв: Хааг күүх кергтэ. Тиигхин кергт күүдлмшчнр негддэж авад, эврэнн партией бүүрдэх зөвтэ. Керм күүдлмшч амтс цуггар бүүдэж босхла,—хан теднлэ тедэж чадш уга болдэжнэ.

Түүнэ келсиг сонъсад, би санув:—Эн чик келдэжэнэ.

Хүүнн кесг болчкад, тер күүн Ленин бийн бүүсинь медвв. Тиигдэж Лениниг эклэж үзлэв.

ЛЕНИН ТҮҮРМД

Хаана йосн, Ленин теднд ик хортн болдэжхинь меддг билэ. Тегэд тедн Лениниг бэрэд негхн күүн суудг түүрмд суулгэдж.

Ленин тер түүрмд ягэдж бүүсмб?

Түүрмд орсдан зовад, үрүдэд, бийэн бурутхад бүүсн болхий? Уга. Владимир Ильич тиим биш билэ. Тер мел дарунь

дегтрмүд цуглулдж авад, кӧдлӧд бӧӧв.
Тӱӱрмӧс Ленин нуувчинӧр листовкс, дегтр-
мӱд гаргъад бӧӧдг билӧ. Ильичин тер ли-
стовкснь, дегтрмӱдинь умшчкад, ташр
кӧдлмшчнрт тархадж ӧгдг билӧ. Ленин
тӱӱрмӧс ӱӱрмӱдтӧн ноолда ягъдж кехин
тускар, сӱв селвг болн зааврмуд ӧгдг
билӧ.

Ярославский Е.—бичснӧс

Сурврмуд:

1. Хаана йосн Лениниг тӱӱрмд ягъдж суулгъсмб?
2. Ленин тӱӱрмд суугъа суудж, кӧдлмшчнрлӧ ягъдж зал-
гълӧдг бӧӧдж?

КӱЧ-КӧЛСЧНР ЛЕНИНӧ ГАРДВРАР СОВЕТИН ЙОС ЯГЪДЖ ТОГТАСМБ

(Кӧдлмичин расказ)

Минъгън йисн зун арвн дӧрвдгч джил
Германъла дӧнӧклсмн. Дӧӧнд йир олн кӱн
кӧӧгддж илгӧгдсмн. Теднӧс зӧрмнь гар уга,
зӧрмнь кӧл уга ирсмн. Кесгнь газрт чигн
булгдсмн. Тедн цугъар хаана тӧлӧ, фабри-
кантсин болн помещикӱдин тӧлӧ дӧӧл-
лдсмн.

Тиигджӧтл кӧдлмшчнр заагт нег гарас
нег гарт одад листочк йовад йовв.

Дӧн уга болтха! Баячудла ноолдтн!—
гидж тер листочкст барлата билӧ.

Тер листочкс Ленинӧс ирсмн. Ленин
(заграницд) талдан орнд бӧӧджӧгъад, тен-
дӧсн бичӧд бӧӧдг билӧ.

Гурвн джилд дӧӧллдвдн. Цааранднь тесдж

болш уга болв. Көдлмшчнр, салдсмуд буц-
лдж босцхав. Ленинә партий болн Ленин
маниг ягъдж дасхсарнь бидн кевдн. Хааг
ширагъяснь буулгъдж көөвдн. Баячуд—
капиталистнр эврәннь цаг зуурин прави-
тельств зарлв.

Тиигхд большевикүд цуг предприятъмү-
дәр көдлмшчнрт иигдж цаалгъджäv:

Уүрмүд, негдцхәтн! Эврәннь көдлмшч
партий эргдж ництн. Цаг зуурин пра-
вительствиг көөх кергтә. Ноолдан зуг экл-
джәнә.

Ленин газадин орнас аашдг чигн гигъäd
—генткн зәнъг сонъсгдв. Бидн цугъар
Лениниг тосхар вокзал орцхавдн. Вокза-
лин площадиг көдлмшчнр, салдсмуд—дүү-
ргв. Күләджәнävдн.

Уг сүүлднь поезд ирв. Цуглрсн äмтс
көндрлдäd йовлдад бääцхäv.

Цуглрсн олн улс дотр зогсджасн бро-
невой автомобиль деер нег күн гарад ирв.
Цугъар альх ташлдад шуугв. Болгъагъад
би чигн хäläджәнäv: мөн, Ленин.

Тер манд экләд келв:

Таанр ик гүджрмг, героическ йовдл гар-
гъджт, болв энтн зуг эклц. Революц ода
чигн чилäd уга.—Социалистическ революц
делкә деер менд болтха!—гидж Ленин үгән
чилäv.

Цааранднь Лениниг болн большевистск

партъ дахдж кӧдлмшчнр негдлгън улм-
улмар икдӧд бӧӧв.—Цуг йос Советмӧдт,
—гидж Ленин маниг дасхв. Цаг зуурин
правительств бичӧ итктн, юнъгад гихлӧ
тертн баячудин правительств, теднӧ гарт
бӧӧнӧ. Германъла ноолддган хайтн. Германъла
дӧӧдлгън—помещикӧд, баячудин тӧлӧ
ноолдлгън. Эн дӧӧг помещикӧд, баячудла
ноолдлгънд хӧврӧх кергтӧ.

Тӧӧнӧ хӧӧн кесг сар болв.—Кӧдлмшч
класс угата крестьянмудла негдӧд, больше-
викӧдин гардврар цаг зуурин правитель-
ствиг кӧӧв. Помещикӧдӧс газринь буладж
авв. Заводмудин эздинь кӧӧв. Заводмуд
болн газр—пролетарск государствин гарт
орв. Мана орн нутгиг кӧдлмшчнрин, кре-
стьянмудин болн улан цергчнринин депутат-
мудин советмӧд гарддж залдг болв. Совет-
тин правительствин толгъач Ленин болв.

Кӧдлмшчнр Ленинӧ гардврар, Ленинӧ
партин гардврар, иим юм кесмн.

ЛЕНИН ӦНЪГРВ БОЛВ ТУУНӧ КЕРГНЬ ӦМД

Эн, ӧвлӧр 1924 джил билӧ. Москвад
Цугсоюзин арвин негдгч с'езд цуглрла. 22-гч
январла, ӧрӧгъӧр ӧр Калинин заседань се-
кӧд, келв:

Ӧӧрмӧд! Босхитн сурджанав. Би танд
гундлта зӧнъг сонъсгъх зӧвтӧв. Владимир

Ильич сүл цагмудт сән болджала. Болв
өцкүлдүр түүнлэ ик цоклгын харгъад,
Владимир Ильич онъгрв.

Ик гундлта зәнъг залар тарв. Заседань
хаагдв. Болв делегатмуд кесгтән ормасн көн-
дрдж чадад бääцхäv.

Эн гундлтä зәнъг цуг балгъсар нисдж
тарв. Уульнцнр кöдлмшчнрär, церглäчнрär,
сургъульчнрар дүүрв. Цугъар газет күл-
джäцхәнä. Ленин уга гисиг иткхär сед-
джäцхäсн уга.

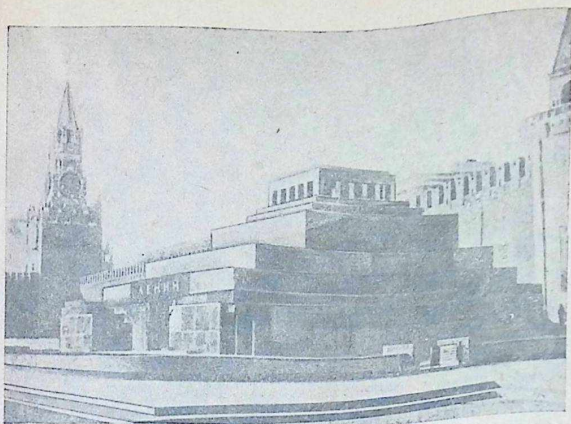
Асхлад шишлнъг газетмүд-гарв. Теднд
Ленин онъгрснä тускар зәнъглгдв.

Газетмүдиг булалдад авцхав. Мин тер
газртан уульнд, киитнд умшлдв. Умшад
бääсн бииснь иткл уга бääцхäv.

Ленинä цогцинь Колонн залд орулв. Кö-
длмшчнр болн кöдлмшч күүкд улс түүнлэ
мендлхär көндрцхäv. Крестьянмуд мендл-
хär дахлдв. Красноармейцнр ирлдв. Ком-
сомольцнр болн пионермүд ирцхäv. Траурн
түгмудтнь иигдж бичätä билä: „Ленин онъ-
грв, болв түүнä кергнь äмд“.

Тавн öдр, тавн сö таслвр угагъар күч-
көлсчнр Ленинä цогцла мендлдж гарлдв.
Тавн öдр, тавн сö ик баг äмтн союзин ге-
рин öөр зогслдв. Ильичлэ мендлхär Сою-
зин герин öөр эврәннь черүдән күлälддж
зуугъадар, минъгъадär зогслдв.

Москвaд ик чанъгъ киитн билä. Äмтн

Москвад, Красн площадьт баӕх Лениӕ мавзолей.

уульнцд гал тӕллдӕд, кӕлчӕлдӕд бӕӕцхӕсн бийснъ Союзин герин ӕӕрӕс гарч йовлдл уга бӕӕцхӕв.

27-гч январла Лениниг оршае. Тӕӕнӕ яршгта цогцинь буулгӕлгӕнла мана орн-нутгин цуг фабриксин болн заводмудин гудокмуд чишклдв. Тавн минутд цуг поезд-мӕд трамваймуд, болн йовгӕн улс хаалгӕ-

Сурврмуд:

1. Ленин кезӕ ӕнӕгрдж?
2. Кӕч-кӕлсчир Ленинӕ ягӕдж мендлцхӕдж?
3. Ленин ӕнӕгрсӕн хӕӕн, тӕӕнӕ кергнь ягӕад ӕмд ӕлдсмб?

Ӕгмӕдин цӕӕлгӕвр:

1. Делегатмуд—ямаран болв чигн хургт, с'ездд, совещаньд сунгӕгдсн ӕмтн.

Союзин гер—Москвад бӕӕх, профсоюзмуд бӕӕдг, с'ездмӕд хурагддг гер.

дан зогслдцхав. Äлд болв чигн электричество унтрв. Тавн минутд цуг орн-нутг амнь тасрв.

ИТАЛЬЯНСК ТУУРМД

(Революционерин келснйс)

Нег дакдж намаг бärдж авад түүрмд йовулв. Тенд олн зүсн амтн билä. Ямаран үүлär суусинь меджähшв, нег салдс бас суула. Салдс нан тал чирмчкäd, эрс тал заав.

Зөвär деер, эрст ик үзгүдär иигдж бичдж: „Ленин менд болтха!“

Сурджанав!

— Кен бичв?

— Би—гидж зöргтägгär салдс хärү öгв. Манггьдур öдртнь бичätäg цуггяр умшцхав.

Надзиратель ордж ирäd, бас эрсд бичätäg умшв.

Кен энүг бичв? гидж тер сурв.

Цуггяр тагчг. Надзиратель ширдäч илгätхä—гидж закв.

Суулгьта шингн известк авсн ширдäч ирв. Ут шоткар тер бичätäg будв.

Удän алднд эрс хагсв „Ленин менд болтха!“ гисн öмнклэггян äдлär үзгдв. Дакад ширдäч ирв, дакад бичätäg будв. Болв известкнь хагсхла бичätä үгмүд дакад эрст үзгдв.

Тегäd надзиратель чолуч илгäдж. Чолуч
үзг болгъниг ик килмджтägъяр малтдж
хусв. Үзгүд гүүдв, зуг онъгән геев. Болв
йир сäänәр умшгддг билä. Салдс байрта-
гъар мусхлздж инägъад келв:

— Эн нериг арчдж болш уга юмн!

Сурврмуд:

1. Эрсд юн бичätä бääдж?
2. Юнъгад надзиратель тер бичätäg биллхär зүткäd бääв?
3. Юнъгад Ленинä нериг цуг орн-нутгудт медäd, ода күр-
тл мартл уга бääв?

ЛЕНИН БОЛН ЛИ—ЧАНА ТУСКАР

Пекинд äмтн, орн болгънас
Пекинд улиц йир олн,
Даджргдсн китд кулин—Ли—Чан
Данъгин улиц эргнä

Дакад теегт. Толгъачнь догшн:

Öдр болгън Ли—Чаниг

Öвткägъад эн цокснас

Энүнä нургънь, мел шав.

Дүмбр, цä ургъдг теегär

Дулан салькн үлäv.

Йовудин күн теегт

Газетин тасрха унъгъав

Гүвдлгънäs гемтсн, кулисин негнь

Газетиг öргäd авна.

Дүмбр сäähн нутг бääхинь

Дуудад эн умшна.

„Сул сӕӕхн нутгдж,
Совет гидг нертӕдж,
Кулак, мандарин биш
Кулис бийснӕ толгӕалдгдж“.

Тер чичрджӕсн ӕвдг деерк
Теегӕс олдсн газетд
Лавта сул улсиг ахлгч.
Ленинӕ зург зурата.

Дуудад энӕг умшснас авн
Даджргдсн кулинр кӕӕркс
Дӕӕвр Ленин дӕнӕнх гигӕд
Дуундан орулад дуулцхав:

Кулак, мандарин буйсх,
Китдин орна кулинриг,
Лавта эн теегӕс
Ленин Пекинд дуудх.

Ӕдртнӕ нарн шатана, шилвр шавдна,

Ӕргдж суугӕад сӕӕднӕ

Ӕрӕсӕд Ленин бӕӕхиг

Ӕдн шимндӕд кӕӕндцхӕнӕ

Саамнад, хуучн газетӕн делгӕд

Саак зурган тӕгӕлӕд,

Шилврин хорслгӕ мартн

Ширтӕд хӕлӕгӕд сууцхана.

Ли—Чан дакн кӕӕгдв,

Дакн Пекинд ирв

Улицс олн. Ӕмтн йовлдв.

Ӕлн, Ли—Чаниг кемлв.

Генткн Ли—Чан сонӕсв, газет хулдач
хӕӕкрсиг,

Дунь гундлтагъар гарв.

Äмтин ик большевик онъгрв,
Äрәсәд Ленин онъгрдж—гидж.

Ли—Чан дääвләд, чирәнъ хомхлтв

Ли—Чана нүднъ харнъгъурв,

Ли—Чан герин девснъ деер,

Нүднъ буденъгърад, көкрәд суув.

Ленин онъгрдж... Тедн яяхмб?

Китдин кулис яяхмб?

Күчтә сумн, шилвр хойрас

Кезәчн хөөгъхмн бишв?

Газетин цааснас тедниг

Бослгънур дуудджасн Ленин

онъгрв,

Гүвдлгънд эс уульдг Ли—Чан

Генткн асхрулад уульв.

А. Исабах

Словарь:

1. Кули—хар көдлмшч китднр.
2. Мандарин—Китдин ик ямтнр.

Сурврумуд:

1. Ли—Чан гисн кемб? Ли—Чана көдлмшин бääдл ямаран бääдж? Эн стихин үгәр хәрү өгтн.
2. Кулинр ямаран күслтә бääсмб? Юнъгад тедн кесг сәәхн ду гаргъсмб?
3. „Äмтин ик большевик“ онъгрв гисн зәнъг сонъссн цагт Ли—Чан ямаран бääдлтә болсн болна, түнъгинь ме-дүлджәх газринь эн стихд олдж автн.
4. Ли—Чан ямаран ик гашудлгъ үздж? Тернъ ююгъар медгднә?
5. Китдин көдлмшчнрт, байн улсла ноолдхднъ Ленин онъгрснә хөөн кен нөкд болна?

СТАЛИНА ТУСКАР

Ленинә мөнъкәнд өөрхи үүрмүдин
негнь үр Сталин бәәсмн. Ленинә Октябрь-
ск восстанә тускар төр хагълдж күүнддгү-
дин нег тоомсртань — Сталин билә. Сталин
Ленинтә хоюрн восстаниг гардла.

Гражданск дән шатад ирсн цагт пар-
тий Сталиниг фронтд илгәлә. Сталин ик
әәмшгтә газрмудар Ёлан Церг бүрдәдж,
теднә чидлинь батлдж йовла.

Гражданск дәәнә сүүләр партий үр

Сталинд күндтә партийн кӧдлмш даалгъв.
1922 джилд Сталиниг партий генеральн
секретарьт сунъгъв.

Лениниг ӧнъгрсна хӧӧн Сталин—пар-
тин гардач болн революционн ӧмтнӧ вождь
болв. Тӱрӱн эврӧн кӧдлдг болснас авн ӱр
Сталин ноолддж йовх пролетармудин тӱрӱн
зерглӧнд бӧӧгъӧтӧ.

М. И. Калининӧгъӧр

Сурврмуд:

1. Октябрьск Социалистическ революциг Сталин Ленинтӧ
хоюрн ягъдж белдв?
2. Гражданск дӧӧнӧ цагт ӱр Сталинӧ кӧдлмшин тускар
ӱӱнд юн келгдджӧнӧ?
3. Юнъгад кӱч-кӧлсчнр Сталинд дуртав?

ИОСИФ ВИССАРИОНОВИЧ СТАЛИНӧ ШКОЛИН ДЖИЛМӱД

1879 джил Грузийд, Гори гидг балгъ-
снд, Виссарион Джугашвилин бӱлд Иосиф
кӧвӱн тӧрлӧ. Тӱнгиг ода ӱр Сталин гидж
нерӧднӧ.

Сталинӧ эцкнъ госна фабрикт кӧдлдг
билӧ. Тер угата, болв чик седклтӧ болн сӧн
кӱн билӧ. Тер кӧвӱгъӧн духовн школд
ӧгв.

Школд Иосиф Джугашвильд йир дурта
болцхадг билӧ. ӱрмӱднъ тӱнгиг ӧкӧрлӧд
„Мана Сосо“ гидж нерӧддг билӧ. Тер байр-
тӧ, чанъгъ-чиирг, гавшун лапту гидг наад

сәәнәр нааддг деерән бийдән сән нөкдмүд шүүдж авч чаддг билә, тегәд чигн түүнә партнь оньдин шүүдг билә.

Тер ганцхн наадндан көтлврч биш билә. Урокан оньдинд сәәнәр дасдгудин негнь бәәсмн.

Зәрмдән багш класстан: „Кен меднә? гидж сурхла, сургъульчнрас нег чигн күн эн сурсн түрү сурвртнь хәрү эс өгч чадсн цагт, цугъар Сосо Джугашвили тал хәлә-цхәдмн. Эн ягъад болв чигн хәрү өгч чацх. Тер нам багшмдн кезәд чигн келдж эс өгддг соннь-сормн юм меддг билә.

Улан цииц сумкднь кезәд чигн учебник-мүдлә, хамдан ямаран болв чигн нег дегтр бәәдг билә. Цуг сул цагмудтан Сосо умшдг бәәсмн.

Умшсн тоотан, сәәнәр тодлдж авдг билә, оньдинд нег сонън-сормн юм келдж өгч чаддг бәәсмн.

Бүдүн улсин бийснь түүнә келсиг икәр сонъмсдж сонъсдг билә. Горийск күндтә өвгдин бийснь эн көвүг негюм келдж өгхинь сурцхадг билә.

Иосиф Джугашвили цугарәгъәснь икәр меддг билә. Тер класстан негдгч сургъульч билә. Тер кезәд чигн көөрдг уга билә. Тер, татудан мөнъкәнд дөнъ болдг, сән үр. Тер теднд эсвән кехднь болн географическ карт зурхднь дөнъ болдг бәәсмн.

Школд тиигхд зурлгъ эс дасхсн бийнь, Иосиф сәәнәр зурдг билә.

Нег дакдж класст нег мингрель көвүн орв. Тер грузинскәр муугъар келдг билә, сургъульчнр түүнә келәр наад бәрәд инәлддг бәәсмн. Сосо Джугашвили тун тал одад иигдж келв:—Би мингрельскәр келдг дасхар бәәнәв. Чи намаг мингрельскәр келдг дасх, би чамаг грузинскәр келдг дасхнав.

Сосо тиигхд шинкән арвн негтә билә.

Арвн гурвтадан Иосиф Джугашвили үүрмүдтән түрү төрмүд медхднъ дөнъ болдг болв.

Нег дакдж зуна каникулла, тер үүртәгән прогулкд гарв. Медмджән угагъар көвүд балгъс давдж гарад, Куру голин тагтар гарад, көкрсн теegt күрч ирв. Эргүлн уулмуд, көк тенъгрт зунъ халун нарн герлтнә. Үүрнъ бурхна тускар келв. Иосиф сонъсад, тагчг бәәджәгъад, дакад аргъулхан келв:—Медджәнч маниг меклджәнә. Бурхн уга...

Үүрнъ алнъ болв. Кезә чигн, кенәс чигн иим үгмүд тер сонъсад уга.

—Сосо, чи ю келджәнәч?

—Би чамд дегтр өгнәв, тер дегтр умшад, орчлнъ талданар бүрдсинъ чи медхч. Бурхна тускар манд келәд бәәдгчн мел худл—гидж Иосиф келв.

Ямаран дегтрв терчн?—гидж үүрнъ сурв.

Дарвин. Эркән уга умш—гидж Иосиф хәрү өгв.

Арвн тавтадан Иосиф Джугашвили горск школ чилäv. Школ чилäх шүүвр деерән тер йир икар йилгърв. Аттестатднь мел төгälнъг тавад билä. Тер нам магталин цаас авла — тер школд тернь сонъсгдад уга юмн. Магталин цаасн духовн школд гелнъгүдин күүкдт өггддг бääсмн, түүнä эцкнь йирин кöдлмшч билä.

ҮР СТАЛИН ХААНА ПОЛИЦÄС ЯГЪДЖ БУЛТДЖАСНА ТУСКАР

Иосиф Джугашвили кöдлмшчнрин революционн организац гарддг билä, тегäd түүнд хаана полицäs бултх кергтä болдмн.

Тегäd чигн тер кесг нерär бääсмн. Зәрмдән тунгиг, „үр Дэвид“, зәрмдән „үр Коба“, эс гидж талдан чигн нерär дууддг билä.

Полиц үр Дэвидиг хääггяд йовхла, тер альднь болв чигн нег юмнä үр Чижиковин нерär кöдлäd бääдг бääсм. Полиц Чижиковин мөрт орад гархлань. тер кöдлмшчнрин өмн үр Коба болад босдг билä. Түүнä сүл нернь Сталин билä, ода тер неринь делкä меднä.

Хара бишär тер полицин гарт ордг билä. Уданар тюрьмд чигн суув тер.

Сибирьт чигн талдан хол газрмуд тал чигн тунгиг туулгъв. Туулгънась тер оргъдж гарад, шинӓс талдан нерӓр кӓдлӓд йовв.

ӮР СТАЛИН ХОЙРДГЧ ЦУГСОЮЗИН УДАРНИК КОЛХОЗНИКУДИН СЪЕЗД ДЕЕР

(Левченкоа—гидж колхозницин расказ)

Москвад колхозникудин—ударникудин съездт би ирвв. Асхлад, 6 часла Кремльд, дворец дотр съезд секгдв. Цугъар нег юм кӓлӓлдӓд бӓӓнӓ... Гархий тер, ирхий ман тал?

Тер гарч ирв, мана ўр Сталин. Делегатнр „ура“—гидж хӓӓкрлдӓд, альх ташлдв. Тер инӓмсклӓд, бултх бӓӓдлтӓгъӓр, эмӓгъӓд бӓӓв...

Тер манла заседань эклснӓс авн чилтлнь бӓӓв. Тӓӓнлӓ бидн кӓӓндӓд, устав кевдн.

Сталин бийӓн деерглкӓлхш, ӓмтнлӓ кӓӓнднӓ. Тер аргъулхан адгъл уга келнӓ. Уг келхлӓрн мел инӓмсклджӓхлӓ ӓдл. Йирин хувцта: тужурк, госн. Эрӓл-дорул, чангъгъчиирг. Тӓвкӓн, кӓцӓнгъгӓӓ.

Маниг колхозин джиргълин уставин тускар кӓӓндджӓхд, Сталин манас нег чигн минутд холд гарсн уга. Зӓтклдӓн болхла цӓӓлгъдж ӓгӓд суув. Колхозникуд босад пункт болгънар эврӓннь санджасан келнӓ. Сталин инӓмсклӓд йовад бӓӓнӓ. Зӓрмдӓн зогсчкад, болгъамджтагъар сонгъсна. Зӓрм-

дән чик гиджәх кевтәгъяр толгъагъан гекнә.
Тер түрүн заседаньд прений ахрдулхмн
биш: әмтн кўцднъ келдж авг гилә. Мадниг
колхозин джиргълин эрк биш төрмүд ха-
гълджасн учрар эн тиигдж келлә. Энүнд
эндү уга болх зөвтә.

СТАЛИН—МАНА НЕГДГЧ КАНДИДАТ

(Дун)

Алдр Сталинск цагин
Алтн сәәхн өдрмүд—
Байрта джиргъләр буслад,
Бульглад диилврәр дольгална.
Буслсн көдлмшин дольган
Бухад деегшән хагдна!
Диилврин ноолдананнь заль
Деврәд, падрдж цацгднә!
Ирвлсн зальта өдрмүдм
Ирх диилврләм урлдна!—
Дүнъгәсн сәәхн сөөләм
Диилврин атаг булалднә!
Орн нутгм сурәлкәд
Омгтагъар уралан ниснә!—
Өдрәр, сөөгъяр, оныйдинд,
Өндртән, өргндән өснә.
Довтлсн сүвтә өдрмүдм
Диилврин тууджд бичгднә!
Дүмбр, алдр Сталин
Диилврәс диилврүр көтлнә!

Олн, олн өдрмүдәсм
Ончта негнь эндр!—
Баатр сән өдр!
Байрта сән өдр!
Мандлсн эндр өдр
Мартгдш уга, төрүн!
Элдв ик байрта
Эндрк мана өрүн!
Дүмбр Верховн Советимм
Депутат болх зөвән—
Мөнък, алдр Сталин
Мана республикд өгв,
Байрта эн зәнъгд
Бульгддж теегм дольгалв!—
Байрар зүркн дүүрэд
Бульглад цокад тууль!
Советск шин хальмгин
Сарул-сәәхн теегәс,
Цуг күч-көлсчириннь
Цутхлнъ цугъаран нернәс,
Энъкр Сталиндән нерәддж
Эн дуугъан дуулджанав!—
Байрта джиргъл өгснднь
Большевиствск ханлтан өргджәнәв!
Күндтә мана Сталин
Кремльд оньдин мандлх!
Мана Верховн Советин
Мөнък депутат болх!

Джидлән II.

БУЛГЪНА ЁКЛ

(*Öнъгерсн цагин ённйс. Тасрхань*)

— „Гергичнь хәрү ирв... Буйн болх, ёнүгән намас хол авичг“—гидж Долана эмгн газагъас уурлсн өнъгтә орад ирв. Герт гулмтин деед бийд, тевкрләд хурасн барана өмн бийд көзр нааддж суусн улс хулс гилдәд одцхав. Эдн эн ормасн көндрл уга хойрдгч хонгтан суудж бәәцхәснь эн. Йирин көзрин ард орад, түүнә дая буслгъад сууцхадг улс бәәсн мөн.

— „Сонъсич Мандж!? Бийм эн баавгъагъасн эрт сулдхдж ас гинәв. Күүнә үг бичкә сонъс, кеер хонад, кец дерләд, цугтаднь хормагъан делгдж өгәд йовдг баавгъата бәәхмбчи?“—гидж эмгн цәнънәд одв.

„Ягъдж? Ирсн болхла сән. Көзрән хайдж гарш угав. Эврән шүүгдәд үкджәнәв. Шүүгдәд үкджәхинь үнд—гидж келн-цугтаднь, галд бәәснднь тәәв!—гидж көзр хувадж бәәсн өндр хар залуд келв.—„Сонъсджанч гинәв! Одр сө угад гүүлгъад йовхмб энчнь?! Дурта негнләгъән йовад йовтха гигъад, дурнднь тәвчклч үнүгән!“—гилгънләнь...

— „Мин эн худлан кедү дакдж келдж бää-
нät?! Тана үг сонъсл уга äлд бääдж тер“
— гидж келн, Мандж үкс босн, гүн ишкäd
гарад одв.

Торсн уга, эврәннь герт гүүдж ордж
ирн, үүдн хоорнд кевтсн кемтркä иртä ик
хар сүк авад, уралан ишкн дайлдж бää-
гъад, көл бөгц деерән цааран хäläгъад
кевтсн Булгъна барун чикнәннь хулхар
цокад орксн, күрнътрсн хар цусн Булгъна
чикнäs хагадад өөдändнь голгъалад бääв.
Булгън му ду гарад хääкрдж оркн, чикән
атхад киисäd одв.

Булгъна ду сонъссн хотна улс көвä—
зах, күүкд—шуухд уга дарад күрч ирлгън-
ләннь, Мандж, сүкән улм чанъгъар атхсн
газа гарад ирв.— „Түүнäs эрт хуурхар бää-
сн болхлатн тер“ — гидж келäd, Долана
тал давад гарад одв.

Хотна улс үүдн хоорнд үүмлäd, яяхан
меддж чадад бääцхäv, Долана эмгн гүүдж
ирäd гер деерк үүдиг буулгън йовдж:
— „Хәрцхätн, ю хäläцхәнät? Юмн болсн
уга“ — гидж цуглрцхасн äмтнд келдж
йовна.

Тер хоорнд Делгр газагъас гүүдж ордж
ирäd, гаран сарсагъад, көлврäd кевтсн
эк талан киисäd одв. Булгън äрä күчтä
гарарн Делгриг аргъулхан татдж авад
үмсв.

— „Сäähн иньгминь! Бас мини мөрәр бичкә одич! Хадм эк-эцк гидгчнь кўчр юмн бääджл. Мини мөрәр бичкә одич. Чини цагчнь ямаран болхинь кўн ўздж ирәд уга“ — гидж келәд ууләд, ганцхн ўрән халун элкндән шахад, уданар татад ўмсв.

БАСНЪ ДОЛАНАД

— „Мендвт!“ — гидж газагъас ордж ирдж йовсн зөвин дунд нургъта, семәгъад бääсн чирәтә, хар улан залу келчкәд, барана өмн бääсн ширдгин захд өвдгләд суув.

Менд-сенд, зәнъг-зә сурлддж бääгъад, Долан сурв:

— „Көвүн әлдәс йовдж йовнач?

— „Долан! Намаг таньдж бääхшти? Би Отән Баснъгв гидж“ — маазгълзн, гем уга чирәтәгъәр инәгъад, келв.

Долана чирә хўврчкәд, дакн урдк ке вәрн санапр бääдл гарсн болад одв. — „А-а Чи Баснъй-чи? Нам таньш уга болад бääджлч! Авртәгъәр өссмч? Нам нääмн джил эс болдж йовну? Кесгәс нааран харгъад уга бидн. Нә танахс ямаран бääцхәнә? Худ өвгн мендью?“ гигъад, Долан хутхад хайдж оркв.

Баснъ эс медгдчәр эгчән ордж ирхин хәләгъад бääнә. „Цääг Долана эмгнә д күүкн чанв. Ягъсн болхв? Долана эмгн

өвр деер бääсн күүкн кенä болхв? Сääхн Булгънла äдл юмб? Булгъна кевтä“—гидж санад сууна.—„Баснъ, эгчдän золгъхар йовсн болхговч?“—гидж Долан сурчкад, зөвär улагчрад, гулмтин көвэгъяс нег бичкн өвс шүүрч авчкад хазад суув.

— „Э-э! Бүкл үдү-түдү джилд үзл уга бääсндän цугъар санлдад, намаг нег мендинь медäd золгъад ир гилä. Сöөнä эн деед бийдк шатин öөр хонад ирдж йовсм эн“—гидж Баснъ келв.

— „Болв сансчнь күүцшго юмн бääдж. Эгччнь эн дääнä зах-зухар үлддж йовсн халун гемин зүүлär онъгрдж одв“—гидж Долан келв.

Ўгинь сонъссн Баснъгин гурәннь көөгдäd, махмудинь халун төмрär хääрäd авсн мет ирвлзäd, толгъан экнäs авн, көлин тавг күүртл халу дүүрäd чичрнънäd одв. Баснъ яяхан чигн медл уга, гилтхлзäd, газр шагъагъад одв.

Тиигдж бääтл орнаннь öмн Делгриг теврдж суусн Долана эмгн гарад одв, гарн герлэгъән зерглäd бääсн нег герт ордж ирн, саналдчкад суув.—„Одак ирдж йовснтн дүүнь бääдж. Сääхн медсн äдл харгъдж ирдж йовхмб“—гидж келäd, эмгн өвр деерк Делгрән буулгъад оркв.—„Ядхдан манъгъдур ирсн болх ягъна“—гидж гер дотр сууцхасн долан—нääмн, нег негән дахсн, медätä

эмгдин негнь келв.—„Гя болг, эн дүүднь
медүләд керг уга. Му нерн. Негнь медсн
хөөн Эркти нутг цугъар медх гидж санхм.
Бүкл отг-нутг бузрдх. А угагъар дарчкхмн.

Уүнднь халун гемәр әрлдж одла гихмн
—гидж Долана эмгн келдж сууна. Нам
үгтән дегд шилтхләрн ардан нааддж бәә-
сн Делгриг гарч одсиг медсн уга.—Өрәл
әмтә нег баавгъагъас көлтә, сәәхн залу-
гъин нер бузрдхмн биш—.

—„Э-э! Тийм болл уга“ — гидж гертк
эмгд нег дуугъар ярд гилдәд одцхав. Аргъ
бәәни! Аюгъинь дахад бәәх зөвтә улс
эмгд болджана...

—„Баава? Баава! Аавинд нег... нег Баснъ
Баснъ гидг залу ирв... Ик холас йовв
гинә... кеер... кеер хонвв гинә. Аав Булгънчн
тендәгъә халун гемәр үкдж одв гинә“.—
гидж газагъас гүүдж ордж ирдж йовсн
Делгр, әрә көндрдж кевтсн экдән келәд,
эәмәснь татв.

Булгън бәәсн чидлән хурагъад, өндлзч-
кәд, нүдән икдүләд, Делгриг сурджах дүр-
тәгъәр хәләв. „Узгдүл болхв? Зүүдн болхв?...
Уга, Делгр эн зогсдж бәәнм. Мен... Делгр“
—гидж Булгън алнътрад, йоста үнн, худ-
линь меддж чадад бәәв. Сананд орш уга
юмн. Бүкл нәәнмн джилд үзгдл уга бәәсн
улс, минь үүнлә ягъдж харгъдж ирх билә?
—„Уга... Делгр! Наарич“—гигъад Делгриг

дууддж авад үмсчкэд“—Мөн... Ирсн бол-
джана. Ода намаг халун гемәр үкв гидж
юнъгад келджәхмб?“ Булгъна нүднй эргәд,
толгъань шуугад, зүркнй бульглад одв.—
—„Делгр! Бәәс гиджәгъад, тер күүгъән
аавинәс гархлань, күүнд медүлл уга Булгън
энд бәәнә—гигъад, дахулад авад ир. Терчнй
мини дү“—гидж келәд, Делгриг дакн нег
татдж авад үмсчкэд, йовулад оркв. Делгр
эс медсәр гүүдж гарад, Долана тал гүүгъад
йовад одв. „Юн Баснъ болхв? Аальта юмн.
Мана Баснъ мөн болхв, биш болхв?“—гих
ухата Булгън дакн хәрү хәләдж авад кев-
тв. Булгъна гарнй, барун халхтагъан мел
цусн. Чикнә хулхас гооджад бәәсн нигт
күрнй цусн, орндг, хувц-хунр, бәәсн бий
күртлнй буддж. Цусн зогсх чигн бәәдлуга.
Амд бийнй кимр болсн цагъан чирә улм
цәәгъад оч. Булгън түргәд ардк төркән
нүдндән үзәд, түнъшәд, зовлнъгин икиг
үзәд кевтнә.

Төрүц нег әмтә-киитә юмн ордж, ша-
гъадж, ямаран бәәхинй сурхш... Көөрк...
Күүнә газрт ганцарн гидг күчр юмн бәәджл.

СӨӨДНЬ

—„Мөрән хәләхм кевтә“—гидж келәд,
Баснъ гарад одсн, холин баран тасрад бәәдж.

Герт үлдсн улс, Баснъгиг гарлгънла хо-
орндан шимлдәд нуух болад батлад авч оркв.

Баснъ уралан йовад, тергнд кӯрад ир хлә, өмнәснъ Делгр гарад ирв.

— „Төрл... Төрл залу, наарит“ —гигъә Баснъгиг дууддж авчкад, аргъулхан шимлдәд.

— „Баав таниг харнъгъу болхла кӯра ир гилә. Тенд гертән кевтнә. Мел цусн. Күүнд бичкә медгд гилә“ —гидж өкәр келәрн келәд, Баснъгин өвдг деер гарад суучкад, күзүгъинь теврв. Баснъ Делгриг теврәд, зөвәр сууджагъад терг ташрлад, ардран эргәд, алдл уга хәләдж йовсн геринн ар бийднъ ирәд чинънәд зогсв. Гертәс түргсн дун гархас биш нань ә гархш.

„Үнүнд бәәни?“ гидж Делгрәс сурн, гериг эргәд шурд гигъәд ордж ирәд, үүдинь дораснъ өнслчкәд, аргъулхан Булгън тал одад:

„Булгън! Булгън! (көндрәд нүдән сәкхләнь) би, Баснъв“ —гидж келәд йовгън суув.

— „Я ях! хи-хи“ —гигъәд байрлн гашудсн дуугъар шугшддж оркад, әрә көндрәд, киитн гарарн Баснъгин гар атхчкад:

— Гаха хадрсн газртнь ганцар бичә йович, газаран элктә эдндән эсвән бичкә медүлич... гидж келн:

— „Эн газрчнь чамд сә хальдах газр биш. Чамаг дала үг келдж бәрдж болш уга. Улс унтлгънла үүнәсн әрл. Зуг күүким эднә гарт бичкә үлдә. Авн йов.

Би үкхиннь өргн дор бэйнэв. Сэн цаг-
ла ирвч... Намаг ягъсиг Делгрэс сур. Ухата
юмн, чамд цугъарагъинь келдж өгх“—гидж
келдж йовад, зогслгънлань Баснъ сурв:
— „Нэ, ягъдж йовхв. Даагъм әрән гидж
ирв. Ода йовдж өгш уга“.

— „Эн өмн бийд, хар-цох гидг толгъад
эднэхнэ хөөнэ хош йовна. Түүнд Шев ги-
гъад нег өвгн бэйнэ. Түүнэс мөрн тергинь
татулдж авад хәр.

Эк-эцкдән менд кел. Хандж бэйнэв
гив ги“—гидж келэд, саналдв.

— „Нэ“...

— „Удан бичкэ су, медгддж одвзгоч...
Делгр, йовнчи? Баавч үкдж бэйнэв. Ода
Баснъган дахад йов. Нэйи“—гидж Делгрэс
сурад, авад үмсв.

— „Йовна. Кааканд одхий?“ — гидж
Делгр сурв.

„Э, Каакандан одхч. Күүким сәәнәр
хәләдж йов. Йир мини мөрәр оддгар бичкэ
келгъ. Эврәннь дуран сунгъад, эврәннь
дурар, әл сансарн йовтха. Нэ менд гертән
күр“—гидж Баснъгиг гаргъчкад, Булгън удл
уга эмәлин ә сонъсн, амр болчкад төвкнүн
орн деерән, ардан хәләш угагъар унтв.

Баснъга Баатр

БУЛГЪНА УКЛ

Зоогна Гәрә байн
Джува маларн туургсн,
Эрдникнә өмн нууриг
Эзләд бәәдг болна.

Өмнк „Тоостин бөөр“
Өрүн, асхнд унәртнә
Өндр, хотхринь тегшләд,
Гәрән хөөднъ идшлнә.

Укр, темәд, адунь
Күридж теегәр налана,
Узур угагъар цувдж
Улан зам татна.

Эн дала малмудиг
Өскдгнъ: өнъчд, угатнр,
Эдник цугтнъ эздгнъ
— „Өнр“ Гәрә байн.

Көвүнъ Гәрән өсәд,
Күн болхар седв.
Күүкнә сәәг хәәгъад,
Көл көдлдгәд, ниргв.

Тиигхд Эрдникнә хотнд
Төвшүн күүкн бәәлә,
Угата Лиджин бұлд
Өсдж сәәхн болла.

Күүкн сәәхн гим
Ке ургъцтә билә.
Көвүдин зүрк авлм
Көрккн өкәр билә.

Эн күүкиг шиндждж,
Эрднинкнд Гэрэнкн ирв.
Ээдж, аавнь меддж
Энъкр Булгънан өгв...

Хадм ээджнь дааврта
Хурц шүвтр болв,
Харм төрсн генэртä
Хумха седклтāнь илдв.
Күн бийсднь ирхлā,
Келдж зөргинь хārүлнā.
Сурдж угатынр ирхлā,
Сөргдж „угагъарн“ тоона.

Кесн кōдлмшинь голад,
Күүкиг цугъар засв.
Келн, зовалгън, гүүвдлгън
Күзүцāнь болдж зогсв.

Тавн джилин эргцд
Тесād йовад оркв.
Түүнāсн эс болхла,
Төркән темцād хāрв.

Ирхлāнь ээдж, аавнь
Инглдж күүкән тевчхш,
Байн Гэрәнās ääгъād,
Бäälгъхār төрүц седхш.

Эн үгинь сонъсад,
Ээдж ааварн күргүлв,
Гетād суусн Гэрэнкн
Генүлдж гүвдād зовав...

Äмдин зовлнъд булхад,
Äмт төгäлдж энрв.

Ўкхяснь онъгдан ухан
Ўўнд эс орв...

Ичрнь икдәд Гәрәнкн
Эргдж Булгъниг зарлв.
Энрдж зулсн берән
Одсн мөрәрнь хазлв.

Хурла йовсн мөрнь
Хооран дарвагъад оч.
Хўвәсн цөкрсн Булгън
Худгин йоралд тусдж.

Худгас татад авхднь
Хамгин цусн буслла.
Тер зовлнъд гашудснднь,
Толгъан үсн босла.

Кезәнък баячудин даджгт
Кедү иим эгчнр,
Кец болгънд ўлддж
Күзүндән цевтә ўксн!..

Көктән Элдә

БАЙР

Василий Рыбаков—тиньгр биш, чидлтә,
кезәд чигн тагчгар әмт эәмәрн тўлкәд йов-
хдан дурта, нам тўнгиг тўлксн цагтнь әмтн
мячг мет энд тенд өсрлдәд йовдг билә
Эн номгън, әлә намаг нег дакдж конюш
нә ард көтлдж гарад, иигдж закв:

Лексей намаг дегтр умшдгдасх. Би чам
өрәл арслнъ мөнъг өгнәв. Эс дасххлачн цок
нәв, нарта делкә деер әмд бәәлгъхн угав

Би энүнә модьрун бәәдләнсь аәгәәд,
ән бәәдж энүг экләд сургъев. Болв керг
экләнән авн гилтә сәәнәр йовв. Рыбаков
дасад уга кергтән күчр зүткә болн йир
сән тодлврта бәәдж. Тавн дола хонсна
хөөн би кәдлмшән хәрдж аашлав, тер на-
маг дорагъар би талан дууддж авад, кар-
тузасн эләд бәәсн цаасна тасрха гаргәад,
аәмсн бәәдлтәгъәр хамр доран бурджнәнв:

— Энүг би хашан эрсәс шуулдж авв.
Юн үүнд келгддженә а?—Зогсджа—„гер
хулдгдджана“ — чикий? Нә, — хулдгд-
джана?

— Чик.

Рыбаков аәмшгтәгъәр нүдән бүлтәлгъв.
Түүнә манънагъасн кәлсн гарв. Тер на-
маг эәмәсм шүүрч авад, иигән тиигән садж-
джагәад келв:

Меддженч—хашан эрс тал хәләджәнәв
нанд нег юмн шимндәд „гер хулдгдджана“
—гидж келсн болад бәәнә. Сонъсджалчн,
Лексей би дасчксн болхий?

— Альков цааранднь умшлчн.

Тер хамран цааснд наачкад шимндв:

„Хойр“, — чикий? „давхр, доран чо-
лун“ ...

Түүнә чирәннь арснь тинилддж, бийнь
маасхлздж инәв. Толгъагъан геекчкәд, бузр
үг келчкәд, инән бәәдж эвтәгъәр цаасан
эвкв.

Түрүн харгъсн юмн гигъад, гераслдж
үлдәнәв энүг. Чи... Медджәнч. Шимндджәх
юмн шинъ—а? Алнъ болх юмн үр. Чи...

Би түүнә цань уга күнд байринь үзч-
кәд, элк кōшәд инәвв.

М. Горькинәр

Сурврумуд:

1. Юнъгад тигтлән Василий Рыбаков байрлв?
2. Мана сургъуль эс меддгүд Рыбаковла әдләр сургъуль дасну?
3. Та ягъдж сургъуль дассан келти?

БИДН ЯГЪДЖ БÄÄДЖ, НООЛДДЖ ЙОВЛАВДН

(Көдлмич күүжд күүнә тодлврас)

1905 джил, январь сарла манахнд забастовк эклв.

Бидн көдлмшән хайчкад, үүдн гарцхавдн. Эзн Прохоровиг ирхә гидж, түүнд кү илгәвдн. Прохоров ирсн уга. Эврәннь гиджгвчән илгәдж. Тернь маниг көдлмштән ортха гигъад, кесг юм келәд төвкнүлхәр седв. Тернь нөкд болсн уга.

Фабрик зогсв. Бәрлдән эклв. Мана сән гисн, гарддж йовсн большевикүдмдн бәрв. Болв, бидн түүндән гундсн угавдн. Январин 10-д кех демонстрацдан белдәд бәәвдн.

Январин 10-н сө бидн ик плакат уйвдн. Түн деерән иим юм бичвдн:

„Үр салдсмуд, манур бичә хатн! Бидн

тана ахнрвдн. Шинелән тӓӓлӓд хӓлӓхлӓрн
бас манла ӓдл кӓдлмшчрӓн ӓзцхӓхт“.

Январин 10-д ӓрӓггӓяр Преснь деер гар-
вдн. Зӓрмнь буута билӓ. Кукурев хавтх-
дан сумлата револьвер бӓрдж йовла. Гар-
хиннь ӓмн тер келв:

Така алдж чадш угав, жандармиг бол-
хла йир дурлдж хахар бӓӓнӓ.

Мана Прохоровин фабрикинкн эврӓннь
баррикадан эклӓд кев. Салдсмуд манур
халггӓн эклв. Бидн чидлӓн чилтл ӓмнӓснь
халдвдн. Болв салдсмуд маниг эргӓлӓд
авчкв. Бидн кен альдаран хӓлӓсн талан
гӓӓлдвдн.

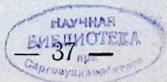
Би бас гӓӓвв. Хонх газр уга. Герӓдӓн оч
болш уга—бӓрчкх. Таньдг улс талан бас
оч болш уга. Эн сӓӓггӓн уульнцд ӓнӓгрӓ-
лвв. Тӓӓнӓ хӓӓннь селӓ орад ӓрлвв.

Селӓнд удан бӓӓсн угав. Москвд хӓрӓ
ирвв. Болв фабрикт ордж болш уга билӓ.
Кӓӓнд зарцар орвв. Кесгтӓн тоод орл уга
бӓӓв. Тоод орсн цацум гилтӓ сурлггӓнд
дуудулв.

Ӗрӓл джил болад дакад фабриктӓн
орвв. Дакад прокламацмуд зӓӓггӓд кружок-
мудт ордг билӓв.

Залутаггӓн йостагар гер мал болл уга бӓӓ-
дг билӓвдн. Бидн бурхна йосар гер бӓӓл болхар
седдг уга билӓвдн. Эзн мел келӓд гардг
билӓ:

274401

— Сән биш кукн, би чамаг чонджд оч йостагъар гер-бүл эс болхлачн, күүнә залута, гертән бәәлгъад бәәдж чадш угав.

Би көвү гаргъвв. Цугъар нан тал дәврлдв:

— Альдаран одхм эн йосн угагъар төрсн элмр?—гилддг билә.

Болв би пролетарск революцд болн көдлмшч класст мини көвүнд хаалгъ гаргъхднъ лавта иткдг биләв. Тиигад мини-гъар гарв. Ода мини көвүн комсомолец, Втузд сургъуль сурхар орджана, инженер болх.

Үгмүдин цәәлгъвр:

1. **Демонстрац**—үнүнд болхла—өмнән политическ төрмүд тәвджд боссн көдлмшч улсин бослгъна тускар келгдджәнә.

2. **Жандарм**—көдлмшч улсин революционн организацмудла ноолдхин кергт бәәдг хаана полиц.

3. **Баррикад**—юн бис чигн юмнас уульцд кегдсн хаац. Баррикадмуд революционн бослгън болсн цагт кегддми. Баррикадмуд уульньцс бүтәгъад боссн улсиг правительственн полицәс харсдми.

4. **Прокламаций**—үнүнд революционн листокмудин тускар келгдджәнә.—Большевикүдин партъ хаана йоснла ноолддж йоссн цагтан хара бишәр прокламацмуд гаргъдг билә. Прокламацмудт юнъгад помещикүдин болн капиталистирин йос хольвлхин төлә ноолдхднъ цәәлгъдг билә. Прокламацмуд нуувчинәр таратдг билә.

5. **Йосн угагъар төрсн элмр**—чонджд оч, бурхна йосар тер-бүл эс болсн улсин күүкдиг, хаана цагт тиигджд келдг билә.

Сурврмуд:

1. Ямаран цагин тускар үүнд келгдджәнә?

2. Юнъгад көдлмшч күүкд күн селә орх кергтә болв?

3. Юнъгад, зуг Алдр пролетарск революц эн күүкд күүнә көвүнд хаалгъ секджд өгхми билә?

НУУВЧИН ТИПОГРАФС

1906 джилин май сарин өдр. Тоск балгъсна захд бääсн, күн эс бääдг баахн гер тал, зер-зевән авсн цөөкн көдлмшчнр ирв. Эдн эн герин ясврт орв. Герин шин эзн шинкән гилтә хулддж авла. Зуг цөөкн амтн эн гериг Тоский партийный комитет хулддж авсинь меддг билә. Гер ясх көдлмшчнрнь С. М. Кировин гардврта партин члед билә.

С. М. Киров

Үнүнд нуувчин типографий кев. Күн эс бääджәсн герин полинь дарунь гилтә авч

хаяд, дорнь гүн подвал малтв. Көдлмш күнд билә. Дала газр гаргъдж хаяд подвалиг чолугъар батлх кергтә билә.

Хаджуднь бәәсн улс эн көдлмшәр нам төртән авсн уга. Герин шин эзн, үвлд зерземш хадгълдг газр кеджәнә гидж санцхадг билә.

Көдлмш күнд бәәсмн. Болв адгъхкергтә билә. Көдлмш эклснә хөөн үр Киров гаран цус гартлнь шавтав. Шавнь цусн гарад, өвдәд бәәдг била. Сөөнь туршарт унтдж чадад бәәв.

Уурмүдинь ямаран чигн амртва гидж сурлгън нөкд болдг уга билә. Шавтсн гаран кенчрәр боочкад, дакн күрз авгд билә.

Сүүлднь, күцс-дундур—хойр сар болад нуувчин типографий белн болв. Эрсмүднь модар кегдлә. Потолок деернь метрәс үлү авдг шавр асхла.

Тосхачнрин ик байрнь нуувчин үүдн билә. Белн болсн гер хәләхәр ирсн партийн улс, типографин нуувчин үүдинь хойр часин туршарт олдж чадад бәәв. Хәәхләрн тедн зөвәр болгъамджтагъар хәәлә.

Сергей Миронович Киров энүнд вентиляцд кергтә нуувчин электрическ темдгллгъ келә. Типографий таслвр угагъар көд-

лхднъ дөнъ болх бичкн юмн кўртлнъ хә-
ладж келә.

Цуг белн билә. Нег дакдж, зунь номгън
асхн, типографин кōдлмшчнр тал Питрәс
ўўрнъ ирв. Тер гол балгъсна джиргълин
туск шин зәнъгстә газетмўд авч ирв. Ма-
нд сонъмсджта доклад кедж өгв. Ор цәә-
джәтл унтхар кевтвдн. Болв өрун эрт
Сергей Миронович Киров цугинь серўлв.
Гериг полиц эргўлад авчксн бәәдж.

Негджлгън эклв. Негджлгънд нег бўкл
взвод салдсмуд орлцв. Одрин дуусн тедн
гер дотр бутхачв. Типографий деерк пол
өргв. Арчм шаху нўк малтв. Болв типо-
графиг олдж чадцхасн уга.

Киров бас нег хойр кўн бәргдв. Ююгъар
чигн тедниг гемндж чадсн уга: гемнх ил
юмн чигн теднд уга билә. Джилдән тюрь-
мд сууснаннь хөөн, хойр кўнь сулдв. Сер-
гей Миронович талдан революционн кер-
гүдәрн гурвн джиләр крепостьд суух болдж
гарв.

Нуувчин типографий кōдлад бәәлә. Зуг
1909 джил тўнгиг олв. „Аәмшгтә герт“
полицейскўд орулв. Нег дакдж дорк дав-
хртнъ бәәсн городской чичрлгън болсиг
медв. Тернь нуувчин типографин потолок
нурджала. Гер зөвәр суугдв. Пожарн ко-
манд дууддж авад, гериг цугтнъ цуцв.

Дөрвн джил өмөрн олдж эс чадд жасн юм-
ан олдж авв. Бэргддг уга типографий олдж
авв. Дакад Сергей Мироновичиг бэрэд зар-
гъла харгъулв.

Үгмүдин цäялгъвр:

1. Нуувчин типографий—ним типографий хаана цагт ре-
волюционермүд кедг билä.
2. Вентиляций—агъар цеврлäch.
3. Крепость—дäәнä чинртä батлчксн газр. Хаана правитель-
ств крепостин гермүдиг тюрьмин ормд олзлдг билä. Иим тюрь-
мс болдж Шлиссельбургская болн Петропавловская крепость-
муд билä. Теднд äямшгтä революционермүд суулгъдг билä.
Революционермүд үнд ик чангъар болн күчр зовлнътагъар бär-
гддг билä.
4. Пожарн команд—түүмр унтрадг улсин команд.

Сурврмуд:

1. Нуувчин типографий ягъдж бэрв?
2. Полиц ягъдж типографий бäяхинь медв?

III. СОВЕТСК ЙОСНА ТӨЛӘ НООЛДЛГЪН

ОКТАБРЬСК СОЦИАЛИСТИЧЕСК РЕВОЛЮЦ

1917 джил, империалистическ дән күч авч шатджах цагла, делкәд уга Алдр пролетарск революц болла.

Ленинә партъ иим лозунгмуд хайв: „Амг хоосрулгч дән керг уга!“, „Газриг күч көлсчрт!“, „Цуг йосиг советмүдт!“ өгхмн гидж.

Эн лозунгмуд көдлмшч болгъна болн угата крестьян-мудин зүркнднь йовсн мөн. Эн лозунгмуд теднә санджасн эркн кергүдинь иткүлдг билә.

Көдлмшч болн угата крестьян әмтн Ленинә партъ теднә керг харсдж йовхиг лавтагъар үздг билә. Теднә нүднь секгдх дутман Ленинд болн түүнә партъд иткдгнь икдәд бәәв.

Ленинә партъ келдг билә:

— Ёр көдлмшчнр, угата крестьянмудар тўшг авкла тегәд оч тадн диилхт. Угата крестьян әмтнлә гар-гаран бәрлддж йовад тадн диилхт.

Ленинә партъ келдг билә:

— Ёр крестьянмуд, көдлмшч класс танд джиргъл болн газр олхдтн, помещикүдин болн теднә нөкцл әмтнә йоснас сулдхтн нөкд болх. Мана ардас йовтн!

Көдлмшчнр ноолда эклв. Көдлмшчнрин гардврар угата крестьянмуд йовв. Тедн хамдан помещикүдәр болн капиталистмүдәр зовагдджала. Хамдан зергәснрин йоснас зовагдджала. Хамдан тедн босв. Октябрлә тедн йосан гартн авв, тер дарунь гилтә төвкүн бәәхин болн газрин туск декрет гарч ирв.

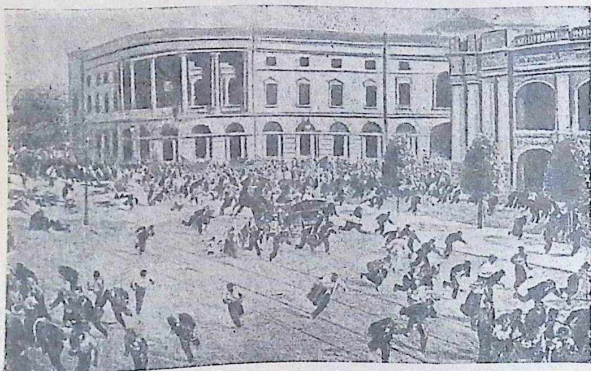
Сурврмуд:

1. Левиня партъ ямаран лозунгмуд хайв!
2. Көдлмшчнр болн крестьянмуд, ямаран хортнанны өмнәс
Октябрлә босв?

ОКТЯБРИН ӨДРМҮДТ

1917 джилин октябрин 10-д большевикүдин партин Центральн комитет йос авхмн гисн шиидвр гаргъв. Партийн организацмуд бослгънд күчр гидг белдвр кев. Ленин Сталин хойр йос гартан авхин туск зура келә.

Питрин болн талдан балгъсдин көдлмшчнр ик гидгяр бу селмән белдджәлә. Өдр болгън көдлмшч Красн гвардин отрядмуд өсәд бәәв. Цергчнр большевикүдин халх тал гарлдад бәәв.

Зимний дворец авлгън.

Большевикүдин партъ көдлмшч әмтиг йос буладж авх талнь көтлв. Октябрин 25-гч сө Петроградт бослгън эклв.

Балгъснд йовлгън (көндрлгън) икдв. Балгъсна захаснь, дундур талнь бу-селмән авсн көдлмшчнрин отрядмуд, көндрв. Газр болгънар ноолдан эклв.

Маштг бичкн герт Красн гвардин штаб бәәдг билә.

Көдлмшчнрин отрядмуд үнүнәс нег негнәннь ардас гилтә балгъс орад гарлдад бәәдг билә.

Өр цәәджәлә. Штабт баяхн көдлмшч гүүдж ордж ирв. Тер әрән гидж әмсхүлән авн, хәәкрв:

— Уүрмүд, манакс банк авчкв! Салдсмуд телефонн стац эзлчкв! Тагтмуд манакна гарт! Вокзалмуд мана. Зуг зимний дворец (хаана өргә) үлдв. Уүрмүд, манакн авчана!

Хаана өргәд буржуазн правительств заседань кегдджәлә. Öргән өөр энд тенд бор-бор әмтн шoшалддж үзгднә. Эдн хаана өргә харсджасн юнкермүд билә.

Хаана өргән өмн агъу дүүрнъ әмтн билә. Альдаснъ болв чигн буута отрядмуд ирлдәд бәәнә.

Генткн Нева гол талас күнд товин ә гарв. Тернъ „Аврора“—гидг дәәнә кораблин (кермин) халгън билә. Түүнә дарунъ буута селмтә көдлмшчнр болн салдсмуд уүдн тал дәврлдв.

Ноолдан удан болсн уга. Хаана өргә авгдв.

Угмүдин цәәлгъвр:

1. Красн гвардий—бу-селмән авсн революционн көдлмшчнрин отрядмуд.

2. Зимний дворец—Ленинградт бәәсн хуучн хаана өргә. Хааг ширәгъаснъ буулгъсна хөбн, түнд Времени правительствo бәәлә. Октябрин 25-с авн 26-гч сө өргә большевикүдин гарт орла.

3. Юнкер—Алдр пролетарск революцин өмн бәәсн офицер-мүд болхар белдджәсн дәәнә школмудин сургъульчнр. Юнкер-мүд болдж икнъкнъ сәәчүдин үрд, көвүд ордг билә. Октябрин өдрмүдт юнкермүд гартан буута советин йосна өмнәс босв.

4. „Аврора“—Балтийск тенъгсин дәәнә керм (крейсер) хаана өргә тал дәврхд „Аврора“ кермин тенъгсчнр красн гвардиг әврәннъ халгъарн дөннлә.

Сурврмуд:

1. Октябрьск бослгън ягъдж белдгддж?

2. Хаана өргә ягъдж авгддж?

3. Ююнь төлә күч-көлсчнрт Октябрьск социалистическ революц кергтә болсмб?

4. Алдр социалистическ революц тана балгъсид, селәнд, хотнд болсна тускар та ю меднәт эс гидж сонъслат?

Даалгъвр:

Эн рассказиг дотран умштн. Сәәнәр болн чанъгъар умшдг дастн.

СОВЕТИН ЙОСНА ТҮРҮН ДЖИЛМҮД

Йосн советин гарт орсна дарунь гилтә, Советмүдин хойрдгч съезд, дääлдджäh орн-нутг болгъниг дääгъян уурулхмн гидж дуудлгъ кев. Болв нег чигн буржуазн правительств эн дуудлгъиг төртән авсн уга. Көдлмшч крестьян äмтн—помещик болн капиталистнрин дөнъ угагъар эврәннь орн-нутган залдж чадх уга гидж баячуд санджала. Советин йосн икәрнь тävхд нег цöокн долан хонгт бääх гидж тедн санджала.

Болв äмтн ик гидгär муурла. Дääг ягъад болв чигн зогсах кергтә билä. Көдлмшч-крестьян улсин правительств Германьла төвкнүн бääх бооца кехмн гидж шиидв. Германа правительств, мана äмтн эс дääлдхär хääджähиг медäd, Äрäsägъäc ик зовлнъгта юм сурв. Болв бооцан кегдлä. Болв 1918 джил Германьд революцэкхлä тер бооцанд келгдсн юмс тасрв.

Помещикүд болн капиталистнр газринь булагъад авчкснд тесдж чадад бääв. Фабрикмүдär көдлмшч улс эврән бийдән тааста бääдл тогтагъад йовсиг бас тесдж чадад ирв. Йосан гартасн алдчкад бääгъад бääдж чадш та болад ирв.

Помещикүд болн капиталистнр Советин йоснла ноолдв. Көдлмшчнр, тоомсрта крестьянмуд болн салдсмуд хуучн бääдл эргдж ирхд дур уга билä. Тедн чидлärн Советин йосан харсджала. Тедн Улан Церг бүрдäv. Улан Церг цагъан церглä ноолдв. Цагъачудт талдан орн нутгудин баячуд дөнъ болдг билä: англин, францин нань чигн ордас Советск государств тал үзг болгънась дävрв. Болв Улан Церг диилв.

Түрүн джилмүдтән Советин йосн ик түрү үзв. Цагъачудас хөрлдх кергтә билä. Орн-нутг хамхрхла эвдркä тагтмуд эвдркä, хаалгъс хамхрхла, төмр хаалгъс зогсдж одсн билä. Балгъсдудт гуйр болн түлä авч ирдж болш уга билä. Гермүд хамхрха, фабрикс зогсдж одлä. Мөрдинь дääнд авч одла. Газр муугъар хагългддг билä. Кесг крестьянмуд эдл-ахугъан хайлдад бääв.

1921 джил Иджл деер болад ургъц татг хагсу джил болв. Цагтнь (нөкд) дөнъ ирджäsн уга, äмтн харгънад үкäd бääдг билä. Орн-нутгиг халу дүрдг гем эзлв. Укл

ирдж йовна гидж медгдг билә. Болв большевикүд сур-
дсн уга. Тедн зогслт угагъар кӧдлв. Кӧдлмшчнр бӧӧсн
чидлӧн гаргъдж кӧдлв. Тагтмуд болн хаалгъс ясад, фаб-
рикүд босхад, гуыр олв. Орн-нутган үклӧсн гаргъв.
Фабрикүдӧс утан гарв. Крестьянмудин эдл-аху эклӧд
ӧӧдлв. Поездмүд гүүлдв. Кооперативн лавкир сегдв. Со-
ветин йосн батрв.

Кӧдлмшч болн кӱч-кӧлсч крестьян улст эврӧнн
орн-нутган чидлтӧ, цадхлнӧ, эрӱл болн герлтӧ кехин
кергтнӧ дӧнӧ болхар Ленин — Сталин хойр амрл уга
кӧдлдг билӧ. Ленин ӧнӧгрхдӧн чигн меддг билӧ, түүнӧ
эклсн керг үкш угагъинӧ. Кӧдлмшчнр болн кӱч-кӧлсч
крестьянмуд бийснӧ джиргълӧн ясрулхдан болн бийдӧн
кергтӧ йосан батрулхдан шундж кӧдлцхӧв.

Н. К. Крупскинӧр

Сурврмуд:

1. Дӧӧддджах орн-нутгуд тал Советин хойрдгч с'езд яма-
ран дуудлгъ кев? Юнӧгад эн дуудлгъинӧ буржуазн правитель-
ствмуд тӧртӧн авсн уга.

2. Советин йоснд тӱрӱн джилмӱдтнӧ ямаран тӱрӱс харгъ-
ла? Большевикүд тер тӱрӱсиг ягъдж уурулв?

Даалгъвр:

Эн статьяг дотран умштн. Юн келгдддӧхинӧ меддж автн.
Сӧӧнӧр болн чанӧгъар умшхд белдтн.

Ў Р К Л И М

(К. Е. Ворошиловин тускар)

Луганск цагъачудин йосна гарт. Цагъачуд бӱгӱд, ӱрк уулдад, нӱӱрлӱд бӱӱцхӱнӱ. Кӱдлмшчнр дунд бӱрлгӱн болад йовна. Ӓдр болгӱн гилтӱ кӱ цааджла харгӱулна.

Кӱдлмшчнр баг-багар цуглна. Олн юмна тускар кӱӱндлнӱ. Зӱрмнӱ улачуд ода чигн хол, зӱрмнӱ ӱӱрхн гилднӱ.

Сӱӱлднӱ батта зӱнӱг ирв. Цагъачудт кел бӱргдӱд оргъдж гарси красноармеец келв:

— Манахс хол биш. Бидн—ворошиловцнрвдн. Мана ӱӱрмин командир Ворошилов.

Кӱдлмшчнр алнӱ болв. Клим Ворошилов эднӱ заводт слесарӱ кӱдлджӱлӱ. Эклӱд сурцхав.

Юн Ворошилов терчн? Мана болвзго? Нернӱ Клим болвзго?

Красноармеец иткäv.

Э, Клим Ефремович.

Шимндäd станокас—станок тал келлдв:

Мана Клим äärmтägъән öörхи гинä. Бидн тун тал одхмн.

Чавчачнр йовдж одв. Токаръмуд гарч одв. Кесг кö-длмшч äмтн йовдж одцхав.

Тедн арвн дөрвдгч äärmин командующий тал, үр Ворошилов тал оддж йовцхана. Öдр болгън кесг арвад кун Климин ваго сурцхадг билä. Түүнäs иигдж сурцхадг билä:

Клим чи ягъад болв чигн нег рот бүрдä, нанд бийдм бу бäänä. Ворошилов адгъмтагъар гаринь авч мендлäd, меддг заводиннь тускар сурад, таньдг үүрмүдän частьму-дар салгъад гаргъад бäänä.

Сурврмуд:

1. Ямаран цагин тускар энүнд келгдджәнä?

2. Көдлмшчнр дуртань боли тунүг итгдгинь ююнас медгднä?

Н Ö Р

1919 джилин июлин 30-нд Улан Цергин частьму. Царицыниг цеврлчкäd, ар үзг тал цаг зуурин хооран цухрлгъ эклджälä.

Цухрдж йовсн цергиг Буденный халхлдж йовла. Хортна цоксн цоклгъиг Буденный бий деерән авад йовв.

Ноолдан дегд ахр-ахр таслвртагъар болджасн учрар. хот чигн уудж, унтдж чигн, нүүрән чигн угъадж, мör-диннь эмäl чигн авч болш уга билä.

Атак чилв.

Дäächнр эмäl деерән äрä тордж йовцхала. Ноорлä, ноолдх, цань нам ямаран чигн аргъ уга билä. Асхн болв.

Нөр диилв. Нүдд эврән бийснь аныгдад бäänä.

Полкин командирмүд Буденный тал ирв.

Буденный приказ öгв.

— Цугъар унттн!

Командирмүд алнъгътрад сурцхав:

— Сторожевой охрaнс яяхмб? Заставмуд яяхмб?

Буденный приказан давтв:

Цугъар, негн күртлән унтти!

Дакад кемб:

— Талдан юмнд санагъан бичә зовти. Би, эврән дääчриг маннав. Бийдән даадж авчанав. Бостха гисн темдг öгхлärн—револьверär ханав.

Нег күн бүкл корпусин нөр манджана. Тер нег күнь корпусин командир. Нам сонъсгдэд, үзгдэд уга йовдл.

Тавн дундур минъгън дääчнр, нег күн мет, кевс болсн ногъан деер унтцхав.

Буденный лагерь эргэд аргъул йовв. Ардаснь, түүнә ординарец, арви долата Гриша Ковалев дахв. Буденный болгъамджтагъар харнъгъугъас гарад, револьверән öргв.

Эн көвүн ода чигн эмäl деерән торлда йова. Тер үрглэд толгъагъан äрә öргдж йовна. Толгъань нам хоргълджн юмнла äдл күнд болдж медгднә.

Сө öнъгрджәнә. Револьвер хадж, дääчнр серүлх цап öördж йовна.

Гентки Буденнә мөрн чикән öргэд зогсв. Буденный чинънв. Салан деерäs нег цöокн мөртä улс ордж ашна

Түрүн йовснх мөрән зогсагъад, серад госан сольдж үмс-
джасн нег дääч тал öкäv.

Мөртä күүнä гартнх папирос йовла.

Тер келв:

— Эй, галасн öглчн!

Мөртä кун дääч тал ээмән öкälгъв. Полковникин
погон сарин герлд гилвкäd одв.

Буденныйд цугъар ил болв. Харнъгъуд офицерск
разъезд, Улан Цергин зогсджасн газрар ордж ирчкäd,
эврәннх частән болгъдж. Тиигхлä цагъачуд öбрхн бол-
джана. Цаг үрädж керг уга. Буденный болгъамджтагъар
харнъгъугас гарад, револьверән öргв. Йилгъл уга: ода
нег цöокн минут болад серулх кергтä билä. Öр цääхин
öмнк дунъ-дүлä харнъгъуд буугъин дун гарв. Полковник
унв. Дääчнр öсрäd бослдв. Офицерск разъезд бär-
гдв.

Минут болсна хöөн тавн дундур мингън дääчнр
мөрн деерән гарчксн белн болв. Дакад нег минут болсна
хöөн, холд тоосн гарад цагъачудин мөртä церг öördж
йовхнх медгдв.

Семен Михайлович белн болтха гидж приказ öгв.
Ноолдан эклв.

В. Катаев

Ўгмүдин цäälгъвр:

1. Царицын—нигдж урднх Сталинград балгъсиг нерäддж
билä.

Атак—дääчнрин хортн талан нег мöслäд дävрсн дävрлгън.

Ординарец—начальникин медлд бäädг, баахн-бичкн кергär
зарцд йовдг цергä кун.

Погон—эм деер хаддж, хаана цергин цергчнрин яминь ме-
дүлдг темдг.

Сурврмуд:

1. Юнъгад Буденный цугъарагъинь унттха гидж закв?

2. Унтсн дääчнриг кен манв?

3. Буденный олмгъа боли нег мöслсн ухатань ююнас
медгднä?

ЖУХРАЙИН СУЛДЛГЪН

Арвн йисдгч джил Украинд ик түрү джил билä.
Кесг балгъсдар боли селäдär контрреволюционер-
мүд бандитмуд—петлюровцнр эзркджälä.

Болв большевикүдиг дахдж көдлмшчир болн угат
крестьянмуд йовдг билә. Бандитмүдин тылднь большеви
күд нувчинәр контрреволюцин өмнәс чидлән хурадж
бәәлә.

Эн цагиг Николай Островский эврәннь „Как зака-
лялась сталь“—гидг романдан илткдж бичнә. Островский
романдан баахн көдлмшч Павел Корчагинә героическ
бәәдл үзүлнә. Матрос Федор Жухраин тускар келдж
медүлнә.

Бичкн балгъснд матрос Федор Жухрай нуувчин кө-
длмш кенә. Матрос итклтә большевик, минъгън йисн
зун арвн тавдгч джиләс нааран партин член билә. Тер
эврәннь хаалгъан меддг билә, әмтнд үниг келәд медүлдж
чигн чаддг билә.

Федор Жухрай Павел Корчагинлә икәр нәәдждлв.
Жухраин дөнъгәр Павел көдлмшч улсин кергин төлә
ноолддг сән дәәч болв.

Нег дакдж, ягъадв, Федор петлюровцирин гарт ордж.
Хаалгъ деер Жухраинг туудж йовсинь Павел үзв. Тер
эврәннь үүрән сулдхдж чадв. Ягъдж сулдсинь ода умшад
медхт.

Өмннь күдр цогцта, өргн чееджтә, хар кепкән манъ-
на деерән үмссн, көкрәд бәәсн цусвксн нүдтә көдлмш
йовна. Товчинь таальчксн пиджак дораснь цоохр киилгн
үзгднә.

Тер итклтәгъяр чанъгъ—чанъгъяр ишкәд йовдж
йовла.

Түүнә арднь, джидәрн нургънднь тулн алдад гилтә
петлюровец йовна.

Бәрәнә күүнә ардаснь, нооста махла дорас шагъасн
гиджгтнь шилтәд йовна. Тәмкин утанд шарлад бәәсн
сахлнь сөрсәлдәд йовна.

Павел йовдж йовсн улсиг үзчгв. Корчагинә зүркн
ик күчтәгъяр догдлв. Олн зүсн ухан орв. Шиидвр гар-
гъхд цаг йир багъ билә. Зуг негл юмн ил билә: Жухрай
үкх. Ю кехмб?

Хавтхднь револьвер бәәхиг санв. Хаджугъяр давал
гархлань, эн буута күүг нургъарнь хахла, Федор
сулдх.

Павел адгъмтагъар ардан халав. Балгъсн тал гарлг уульнц сул билә. Түүнд нег чигн әмтә юмн уга билә. Омннь уульнц давдж гархар, хаврин ахр пальтота күүкд кун адгъдж йовна. Тер саалтг болш уга. Хойрдгч уульн-цинъ тер үздж чадш уга билә. Зуг станц тал йовдж йовх улс ик холд хаалгъ деер үзгднә.

Павел шоссен зах тал гарв. Жухрай бийәсн ишкм газрт йовсн Корчагиниг үзв.

Түүг нег нүдәрн эргүлдж халав. Нигт кәмскнь чич-рәд одв.

Генткн таньн, алнъ болад, ишклдән аргъулдулв. Түү-нә нургънь джидин үзүрлә харгъв.

—Нә,чи, кондрәд йов, эс гидж буугъин хундгар чи-чәд авхв— гидж туудж йовсн кунъ хәәкрв.

Жухрай хол-хол алхад йовв. Тер Павелд нег юм кел-хәр седлә, болв келл уга, мендләд гарарн дайlv.

Эн болджах йовдл түүнд йилгъл уга бәәдл гаргъдж, Павел хаджу талан эргв.

Болв толгъаднь бургъудсн мет, им ухан орв:

„Кемрджән энүг хагъад тусл уга бәәхлә, сумн Жух-райд чигн тусдж одхмн“.

Петлюровец хаджудан гилтә бәәгъә бәәтл, сандж-ухалдж болх билү?

Тиигәд им юмн болв. Павелла зергләд шар-сахлта конвоир ирв. Корчагин генткәр тун тал дәврәд, буугъа-снь атхдж авад, газр тал өкәлгъв.

Джиднь чолунла харгъдж джинънв.

Петлюровец им юм күләджәсн уга билә, акчмин зуурт адгъдж, бәәсн чидләрн буугъан бий талан угзрдж татв. Павел цуг цогцарн дардж унад өгл уга бәәв. Бу хагдв. Сумнь чолунд цокгдв.

Буугъин әәгъәс чочн тусад, Жухрай хаджудан эргдж халав. Конвойный адрсн әдләр Павлин гартас бу булал-ддж бәәнә. Болв Павел буугъан тәвдж бәәхмн уга. Уур-лчксн петлюровец нег сегсрлгәәрн Павлиг газр деер унъгъав. Болв эннь чигн буугъан сулдххар седсндрн нөкд болсн уга. Хаалгъ деер унн йовдж Павел конвоирн бийләгъән авн унв.

Хойр гәрәдәд Жухрай хаджуднь ирв. Түүнә төмр нудрмнь конвоирин толгъа деер буугдв. Секунд болсна

хөөн, чирэдэн хойр чангъгъ цоклгъ авад, петлюровец күүнд мишг кевтә канавд унв.

Тер чидлтә гармуд Павлиг газрас өргәд босхв.

Н. Островский

Ўгмүдин цәәлгъвр:

1. Петлюровцир—Гражданск дääнә цагт Германә дääчнрин дөнгәр Украинд Советин йосна бмнәс ноолддж йовси Петлюровин контрреволюционн отрядт йовси улс.

2. **Конвоир**—бәрәнә күү хаалгъднх хәләдг күүн.

Сурврмуд:

1. Жухрайнг сулдххин кергт Павел ю кев?

2. Ягъад тер, тиим аәмшгтә юм кехәр зөрв?

ЎР ВОРОШИЛОВ УЛАН ЦЕРГИН ТУСКАР

Улан Церг нарт делкән оплот мөн. Улан Церг мана государствин меджә харсач билә, харсач болад ўлдх. Эврәннх олн әмтнләгъән хамдан, эврәннх правительств-ләгъән хамдан, эврәннх коммунистическ партытагъан хамдан Улан Церг булагч дääнә тускар санад чигн уга билә, санх чигн уга.

Улан Церг кезә чигн, кениг чигн аәлгъджәси уга билә, аәлгъхәр чигн седжәхш, болв эврәннх Союзин күүч-көлсчнрлә хамдан советин меджәгъән таслвр уга-гъар манх.

Аәмшгтә цагла Улан Церг кергтә болси газртнх бәәх. Эврәннх нег чимк газрин толә большевик улс ноолддж ягъдж чаддг болна, тер метәр Улан Церг ноолдх.

К. Ворошилов

Ўгмүдин цәәлгъвр:

Оплот—харслгън, дāvрлгънәс манллгън.

IV. ШИНÄР БÄÄДЖ, ШИНÄР КÖДЛДЖÄНÄВДН

БÄÄХД СÄН БОЛВ. БÄÄХД СЕРГМДЖТÄ БОЛВ

Стахановск движенä голнь болдж кöдлмшчнрин бääлгъ ясруллгън орсмн. Бääхд сән болв, үүрмүд. Бääхд сергмджтä болв. Сергмджтägъар бääхлä, кöдлмш чигн маргълдна. Энүнäs иштägъар кедж гаргългъна норм икднä. Энүнäs иштägъар күч-көлснä героймуд гарлдна. Стахановск движенä эркн голнь энүнд бääнä. Кемрджән манад кризис бääсн болхла, кемрджән манад безработица бääсн болхла, кемрджән манад муугъар бääгддг болхла, сергмдж угагъар, ямаран чигн стахановск движенъ манад уга болх билä.

И. В. Сталин

(Цуг союзин стахановчнрин негдгч совещанъ деер келсн үгäснь).

СОВЕТДÄН ТООМСРТА ÖВГН

Көгшн буурл Иджл бухдж
Кövägъән цокад наадна.
Күригъад ургъсн багцс
Кöкрäд сähн үзгднä.

Цагъан шовуд дахдж
Цол угагъар нислднä,
Цевр дуугъар чашкурддж
Цäклдж кермс ööмнä.

Хаврин серүн öдрмүд
Хäläx дутмнь сääхрнä
Хама бишäsнь үүрмүд
Харгъдж дотрнь күүнднä.

Энъкр цагин джиргълтā

Эн улс дотр

Билг үзүлм онъгтā

Байрта сāахн өдр,

Би бас йовад,

Бахтад телтр хālāvв.

Багъ зүркм цокад,

Билгär хагърад дуулв

Хүвтā цагимм дун!

Хурин айсар джинънв

Хālāдж түдүкнās үнүгим

Хурен улс онъгāлдв.

Өөрдād күрād ирхнъ

Өвгärг улс болв,

Өндин мөндāн сонъсхн

Өөрддж ирād суувв.

Болх ода сунъгъврт

Белдх үг күүндджāцхāнā,

Деед Советин төрт

Дорас орлцхд бахтцхана.

Кезāнък хаана йосн

Күчрär зоваджаснд уурлдна,

Цуг тер бāадлиг

Цāалгъдж хоорндан күүнднā:

„Кезāнък йосн

Күчтāннъ билā,

Угатāнъ āасн

Уруддж түрлā.

Байнъ хотндан

Боднъ болла.

Зāаснъгнъ заргъдан

Зовлнъгар „тоола“.

Нойнъ ээрдж

Нутган шимлā

Ханъ кōөдж

Хальмган нүүлгълā.

Кенчи эднә өмнәс
Келх аргъ уга
Ам анъгъахла, бас
Алддан мел уга.

Бүрүгъин шүдн маләгъяр
Балм кедж цокад,
Зовадгин муугъар зовадж
Зардж ялчриг зовадмн“.

Иигдж келсн өвгн
Ил дөчнд күрч.
Келсн үгнь мергн
Кесгиг үзәд оркдж.

Нимгн хар чирәнъ
Нар үзсн өнъгтә!
Нүднәннъ хурц харанъ
Нәр гаргъсн бәәдлтә!

Тоолад нанд хәләхнъ
Тоомсрта өвгн болв.
Товчан өвгн тәәлхләнъ,
Төөнрдж орден үзгдв.

Ачлгдсн көгшн өвгиг
Амлдж неринъ сурвв,
Сурхла өвгн һерм
„Салвга Хавтхав“—гив.

Алдр Ленинә нерн
Алтн делкәд туурсн,
Ачнь түүнә нарн
Амрлтнь СССР-т делгрсн.

Келн орсн көвүн
Көл ишксн күн
СССР-т болн делгү
Энъдән делкә келдг,

Гәрд—
Голта зүркн Октябрин
Нарн—
Нарт делкән пролетарин,

Ленинә Һертә ордениг
Лавлад тиигәд зүүсн
Ончтад үнтә белгиг
Олн дунд хадгълсн,

— Советдән тоомсрта өвгн
Салвга Хавтха болв,
Сурсим келдж өгн
Селвгәрн бийим буульв.

„Малч бидн үүрмүд
Москва хәләггәд гарвдн
Моңък одн—Сталинлә
Мендлхәр седәд йоввдн.

Ирәд буухла, Москва
Ирвскәс чидлтәггән тәнүлв.
Ик Кремлин шивә
Ирсн маниггән байрлулв.

Харггхар бәәсн Сталин
Халун седкләрн мендлв.
Хальмг теегин гиичнрән
Хәәртә орденәр белглв“.

Иигдж Хавтха келчкәд,
Иinäггәд өмнәсм маасхлзв.
Колхозин чидлиг тоолад,
Кевтнь нанд медүлв.

Түүгинь нанд санхнь
Тамгърад өмн үзгдв.
Толгга деерәс хәләхнь
Тоолгдм болдж медгдв:

„Бөөргин“ Киров. колхоз
Бәәхтәнь ода лавта.
Булг метәр өссн
Большевистск ик чидлтә.

Адунь, мөрнь хошлдж
„Адгин бөөрг“ дүүрнә,
Адгин аратла көөлддж
Альвддж тарггяр өөггәнә.

„Хар газр“ күрч
Хомштлан темәднъ таргълна,
Худжрта царнъгуд бүтәдж
Халун сальк өрнә.

Элвг сүүлтә хөөднъ
Эрднинх күрч тулна,
Эврә бөөргиг тегшләд,
Энъдән сәәхн иднә

Шин балгъсна нань
Шургъу хош үзгднә,
Шар цоохр үкрмүднъ
Шин бәәдләр хәрүлгднә

Джиргълин халуна уурт
Джирлгън урлдж наадна.
Джиргъад үнәртсн теегт
Джиргълин булг хагърна.

Тер джиргълин байрт
Төрскнәмм нерн туурна
Тег—хальмгин байджад,
Тулдж малар дүүрнә.

* *
* *

Делгү сәәнәр көөдлдж
Данъгин стахановскар көдлдж
Дорас багъчудиг өскдж
Дадмг өвгд сургъна.

Сургъад ирсн эндр
Селвгч өвгдин негн,
Салвга Хавтха күдр
Советдән тоомсрта өвгн.

Көктән Элдә

ЧЕЛЮСКИНЦНР

1933 джилин, июль сарин 12-т Ленинградт байрта
өдр болв. Гаванәс аргъулхан „Челюскин“ гидг керм
гарад йовджала. Тер хол болн түрү хаалгъд йовджала.
Ар үзгин тенъгсин ик хаалгъар йовх кергтә билә. Тер
хаалгъар йовдж шинджллгъ кедж хәләдж, цааранднъ тү-

нүгәр кермс йовдг кех даалгъврта билә. Эн чинртә походи́н (йовлгъна) начальни́кнъ Отто Юльевич Шмидт, „Челюски́н“ капитанъ — Владимир Иванович Воронин. Ленингра́дин күч-көлсчир чинртә путешественникүдиг байртагъар үдшәв.

„Челюски́н“ Мөстә далагъар йовх зөвтә билә. Тернь амр йовдл биш. Мөстә далад күнд ик мөсд бәәнә. Мөсд кермиг цуг халхаснъ хавчад ирнә. Зәрмдән кермиг эргүлн, ик мөсн тег болдж одна. Кесг дакдж керм, бийән хамхчад хайчкх бәәдлтә, уул болсн мөсд деер гарв. Иим мөсд заагъур „Челюски́н“ йовдж йовла.

„Челюски́н“ улм-улм цааранднъ йовад йовна. Хаалгъ мел зовлнъта болад йовна. Аәмшгтә кесг джил болсн мөсд заагт, тер орв.

Аәмшгтә—зовлнъта өдр ирв. Эннъ 1934 джилин, февраль сарин 13-н өдр. Мөсд шухтндж шуурад, дарцлдад кермүр давлдв. Зүн хәвргнъ хамхрв. Дарцлдад—шахлдджах мөсд кермин усна дорак хүвинъ хамхлв. „Челюски́н“ усар боли мөсәр дүүрәд ирв.

Ода цугъар хамхрад орджахинъ медв. Капитан Воронин ачлгъан буулгъгха гидж закв. Челюски́нчир мөсн деер хот-хоолан, палаткан, бул көнджлмүдән, нефтьтә бочкас буулгълдв. Юн кергтә болх зөвтә болна цугинъ буулгъцхав.

Керм усна йорал тал чивв.

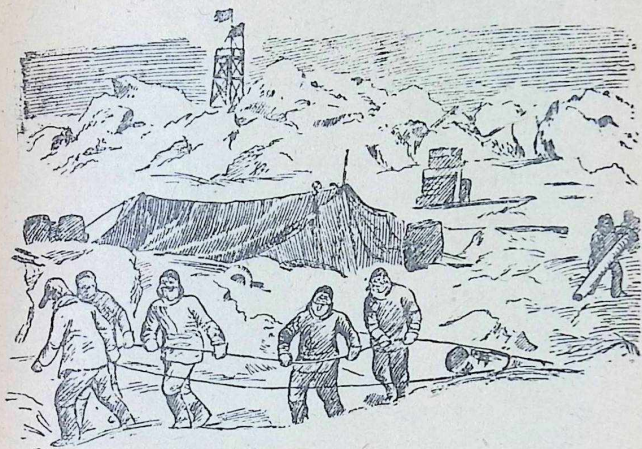
Цугъар мөсн деер гартн!—гисн закон өггдв.

Мөсн деер зун дөрвн күн буув. Тедн дотр күүкд улс чигн билә, дакад хойр бичкн күүкн бас билә. Теднә негнъ—Карина—походла төрлә.

Амтн мөсн деер, керм уга үлдв. Киитн, шуургън. Болв челюски́нчир сүрдсн уга. Тедн лагерь экләд тосхцхав. Палаткмудан бәрәд, радио тосхцхав. Отто Юльевич Шмидт „Челюски́н“ чивснә тускар радиогъар сунъгъур илгәв.

Мөсн деер ни-негн көдлмш эклв. Урсад гарч ирсн доскас челюски́нчир күүкд улст, күүкдт боли чинән тату улстан барак (гер) бәрв. Хот кедг гер бас бәрв. Самолет суух газр арчв. Арчсн газр деерән мод хатхад, советин туг киискв.

27-гч февральлā челюскинцрт ик байр болв. Үр Сталинās болн правительствин чледүдās радиогъар сунъгъуг ирв. Тер сунъгъугтнь—правительство чидлāн āрвлл уга таниг харсдж авхар бāәнā—гидж ирв.

Мōсн деер бāāхд ик түрү болв. Харнъгъу чигн, киитн чигн билā. Одр болгън гилтā āмтн āмāрн шорддж одн алдад бāādг билā. Болв теднā ээдж орн-нутгтнь теднā тускар санджахиг меддг билā. Тедн партий болн правительств дōнъ болхиг меддг бāāсмн. Сергмджтāгъār тер дōнъгинь күлāгъād кōдллдād бāāv. Сул цагтнь, асхнднь медрлāн икдүлх керг кедж, умшцхадг билā.

Ик түрү юмнь самолет суух газр цеврār бārлгън билā. Эс гидж шуургън шуурад бүркчкдг билā, эс гидж мōснь шуурч оддг билā. Тингхлāнь шинās талдан газр арчад белдād бāādг билā. Кōшлтāн угагъар челюскинцрт самолет тосхар күлāцхадг бāāсмн.

Үзг болгънас дōнъ болхар летчикүд адгълдв. Летчикүдт шуургън, будн, киитн дāн болад бāāv. Летчикүд авдсн уга. Цасн, шуургън, будн дотр челюскинцрт дōнъ болхар тедн нислдв.

Мартин 5-ла аэродромас, лагерь деер самолет үзгдв гидж сонъсхв. Тернь түрүн харсач — Ляпидевский. Шмидтин загагъар Ляпидевскийн самолет күүкд улс болн күүкд авч нисв.

Апрелин 10-н күртл самолетмүд дакдж челюскинцнрин лагерьт күрч чадад бääв. Шуургън, будн, киитн теднд саалтг болв.

Делкә цугъар челюскинцнриг харслгъиг хäläджälä. Цуг советск гражданмуд мөсн заагт бääх лагерин тускар ухалцхав.

Апрелин 10-д öрүгъяр лагерь деер дакад самолетмүд үзгдв. Дөрвн хонгин заагт тавн самолет цуг äмтиг мөсн деерäs авв. Апрелин 13-нд самолетмүд сүл зургъан күүгъинь авв. Челюскинцнрлä нääмн ноха йовла. Летчикүд тедниг бас авад гарв.

Цуг орн ик байртагъар челюскинцнриг харслгъиг тосв. Делкә цугтан зöрмг Советск Союзин герой летчикүдиг öврв. Героймудин нерднь: Ляпидевский, Каманин, Молоков, Водопьянов, Доронин, Слепнев болн Леваневский.

Угмүдин цäälгъвр:

1. Гавань—керм болн талдан чигн ик онъгъцс зогсхд эвтä газр.

2. Аэродром—самолет суухд болн нисдж гархд белдäд арчкксн газр.

Сурврмуд:

1. Альдаран, ююнь тölä „Челюскин“ йовулгдла?

2. Челюскинцнр мөсн деер ягъдж бääдж?

3. Юнъгад челюскинцнриг харссн летчикүд делкäd темдг-тä болв?

Даалгъвр:

Эврәннь тетрадьтän гавань болн аэродром гисн хойр үгин цäälгъвр бичтн.

ОНЧТА ГУРВН КҮҮКН

Кеер, холд нисхдән,

Кенä күүкд зöрмг?

Кеер холд нисхдән,

Кенä күүкд олмг?

Тиигдж хәрү эрснд,

Туудж түрäd, уулä.

Тиигдж хәрү сурснд,
Талин ордуд дүлә.

Зуг, мана орн,
Зулхш түнәс, ганцхаран,
Зуг, мана орн,
Зәәльхш түнд, толгъагъан.
Эцк Сталинәс экләд,
Энъкр орм келнә.
Олхар седси үгдм,
Ончта хәрү өгнә:

Джинъгс холд нисдгнь,
Дживртә мана төрскд.
Зөрмг, олмгъа болдгнь,
Захан, советин күүкд.
Зургъан минъгън дуунад,
Зөрдж тедн деллә.
Кремль, Москва шидрәс,
Кербид тедн күрлә.

Ончта гурви күүкн,
Олна зүрк көндәв.
Онц күн болгън
Ўзхәр седдж күләв.
Күүкд, иртн, иртн,
Кремльд гиич болтн!
Күүкд, иртн, иртн,
Күүцәврән манд келтн!

Шалбра Г.

МАНА БАЛГЪСДИН БОЛН СЕЛӘДИН НҮҮРНЬ ХҮВР

Мана ик балгъсдин болн промышленн центрмүди нүүрнъ хүврв. Баячудин орн-нутгудин ик балгъсдин нег өвәрцнъ харнъгъу, күн йовдж болш уга газрмуд, теднән көдлмшч улсин бәәдг балгъсна зах газрмуд гидж нерәднә, тенднъ икнкднъ харнъгъу, чиигтә, подвалнъ өрәлдәд хамхрха гермүд бәәнә, түнднъ гер мал уга, идх уух уга улс эврәннъ заячдан гундад сууцхана. СССР-т болси революц манд им газрмуд уга кев. Тедн шинәр бәргдси герлтә көдлмшчнрин гермүдәр сольгдв, зәрмдән нам балгъсна центртнъ орхнъ сән бәәдлтә болдж үзгднә.

Түүнэс үлүггээр селәнә нүүрнь хүврв. Дундан чондхта (сүмтә) нүр газртнь бәргдсн байн, нойн, гелнь улсин гермүдтә, ар бийәрнь бәргдсн өрәлдәд хамхрсн крестьян улсин гермүдтә хуучн селән хамхрад хуурчана. Түүнә ормд олн дундин хаша хаалгъта, клубта, радиота, кинота, школта, библиотектә болн яслъта, трактормудта, комбайнмудта, молотилкмүдта, автомобильмүдта шин селән босджана. Хуучн цагт күч-көлсчирин цус шимджәсн, бийсән „цагъан ястнр“ гиджәсн: байн, нойн, зәәснъ, гелнь, бө, удгън улс әрлв. Ода медрлтә улс болдж бәәхнъ мана колхозмудин, совхозмудин, школмудин болн клубмудин, кәдләчс трактористмүд, комбайнермүд, бригадирмүд болн сән ударникүд.

(И. В. Сталиннй XVII партийн съездт кесн докладас).

Сурврмуд:

1. Ююгъарн мана ик балгъсд сольгддж?
2. Ююгъарн мана селәд сольгддж?

МАРИЯ ДЕМЧЕНКО

Москвад Цугсоюзин колхозникүдин—ударникүдин хойрдгч съезд хурв. Киевск областин, Петровск района „Коминтерн“ колхозин звенон толгъач, комсомолк Мария Софроновна Демченко эн съездт делегатк болдж ирв. Түнгиг президиумд орулв.

Президиумд Мария Демченко партин болн правительствин гардачнрла зергдәд суув. Үнүнд үр Сталинлә түрүн күүндәнъ эклв. Үнүнәннъ тускар Мария Демченко ингдж келдг билә:

„Суулгънлам — үр Сталин инәмсклчкәд, нанас сурв:
— Мария Софроновна?

— „Альдас эн мини нер медв“—гидж санад, эмәджәгъад, хәрү өгвв:

— Э.

— Үр Сталин нанас цугиннь тускар сурад, сонъмсв. Бәәдлин, күүкд улсин, багъчудин, гегән - герлин тускар болн колхозин тускар сурв. Би юм немл чигн уга, юм нул чигн уга цугинь түүнд келдж өгв. Плантацдан свекл ягъдж тәрсәннъ тускар бас келдж өгвв. Үр Сталин келв:

Тиим кӱдлмшт тавн зун центнер бас ӱгч болхмб?
ӱгхв, ӱр Сталин, — иигдж би хӱрӱ ӱгвв.

Намаг энӱг келӱд орклгӱнла ӱр Ворошилов
орлцв:

Сонъсджанч ӱр Демченко: тавн зун. Ухал сӱӱнӱр!

Ухалджагъад, дакад нег эврӱннь авчах даалгъвр ӱр
Сталинд давтвв.

Иигдж колхозниц Мария Демченко олн ӱмтнӱ вождь
ӱр Сталинд гектар болгънас 500 центнерӱс тату бишӱр
сахарн (шикрин) свекл цуглулх болдж ӱгӱн ӱгв.

Съездӱс селӱн талан хӱрдж йовад, Демченко ӱӱмшг-
тӱгъӱр санад йовв: „Эс кӱцӱдж чадхла яяхв? Бийӱн
даадж чадджанав, свекл яяхмб?“. Болв алнӱгътрлгӱндан
авгдсн уга, зӱрӱд ииглж бийдӱн келӱд йовв: „кӱцӱх
болсн хӱӱн, кӱцӱхв! Гектарас дӱрвн зун джирн центнер
цуглулсндм намаг съездт илгӱсн бӱӱнм. Ода тӱӱнӱс ик
болх“.

Эврӱннь ӱгтӱн Демченко кӱрв. Тӱнӱгӱрн цуг орнд
туурв.

Диилвр Марийд гнигн бишӱр ирв. Олн тӱрӱ ӱзх
йовдл тӱнд харгъв. Свекл эклӱд ургъхла, книтн болв.
Мария колхозникӱдӱр дӱнӱ авад свекл халулхар, план-
тац эргӱлӱд, гал шатав. Болв чигн кесгн ӱрв. ӱрсӱннь
ормд Мария талданиг суулгъв. Газран шовуна хайгар
болн селитрӱр ясдг (удобрять) билӱ. Демченко эврӱннь
звенотагъан тег тал малин шингн хайг зӱӱв. Тӱӱнӱ
хӱӱннь хорта ӱвсн гарв. Тӱӱнлӱ бас ноолдцхав.

Сӱӱлднх хурах цаг ирв. Ургъмлн тоолцхав. Мария
Демченко гектӱр болгънас 523 центнер цуглулдж. Ташр
деернх 70 килограмм цевр свекл.

Мария Демченког Москвад звенотагъиннь дуудулг
Москвад талдан чигн свеклин ик ургъцин тӱлӱ ноолдд
йовсн колхозницнр цуглрдж. Зӱрмнх Марийӱс икӱр цуг
лулдж. Колхозниц Анна Денисовна Кошечая гектарас 631
центнер цуглулдж. Бийнх джирн тавта эмгн билӱ. Болв
Мария Демченко Москвад ик кӱндтӱд бӱӱв. Кесн-кӱцӱсн
кергӱрн чигн! Дакад болхла ик ургъцин тӱлӱ ноолдх
кергиг эклдж ӱгсн кӱн болдж гарв.

Мария Демченко дакад нег Москвад ӱр Сталинн
сонъсад, тӱӱнлӱ кӱӱндв. Сталинкелв:

— Тавн зургъан джил нарт делкӓ деер бӓӓджӓнӓв,
болв танла ӓдл иим героинь ӓзӓд угав!

Сӓӓлднь эврӓннь нӓкдмӓд талан хӓлӓчкӓд, келв.

Нӓ, яяхмб ӓднд?

Невчк ухалджагъад келв;

— Орденмӓд ӓгх кергтӓ.

Мария эврӓн иигдж келнӓ: „Зӓркм цокдган уурад,
бийм менрӓд одв. Сталиниг ӓзсн манд ик байр, тӓн
деер Сталинлӓ кӓӓндсн бас ик байр, дакад деернь тӓӓнӓс
цань уга ик белг авсн дегд ик байр.

Дакад зурган цокулввдн.

Дегд икӓр байрлчкӓд, би тӓн тал одад, мини звено-
ла талдан цокултха гидж сурвв.

Зурган цокулад тӓгскснӓ хӓӓн, ӓр Сталин ван тал
ирӓд, иигдж келв:

— Медджӓнч, ӓр Демченко, нан тал Украинӓс ӓӓр-
мӓд ирлӓ, тедн иигдж келлӓ: „Кезӓд чигн Демченко тавн
зун центнер авч чадх уга“. Би теднд „хӓлӓх угав“—гидж
хӓрӓ ӓглӓв.

Би келджӓнӓв.

— ӓр Сталин эврӓннь авсн даалгъвран би кӓцӓвв.
Та нег нанд шин даалгъвр ӓгхитн сурджанав.

Тер, невчк ухалджагъад келв:

Сургъуль сурхар седджӓнч?

Седджӓхӓн, ямаран ӓгмӓдӓр келхӓн медджӓхшв.

Тер эргӓд эврӓннь нӓкдмӓд талан хӓлӓчкӓд келв.

Медджӓнт, ӓӓрмӓд, Демченко сургъульд одджана.
Агроном болх.

Тиигӓд бидн мендлӓд гарввдн, тер улм ик диилвр-
мӓдтӓ бол гидж гарим чангъар атхв“.

Тавн зун кӓӓг орденмӓдӓр ачлв. Ода Мария Демченко
чеедж деерӓн Ленинӓ ордентӓ. Тер ода агроном болгар
шунмгъагъар сургъуль сурчана.

ӓгмӓдин цӓӓлгъвр:

1. Пантац—ургъмл тӓрчксн, сӓн хӓлӓц керглдг зӓвӓр
ӓлӓд газр.

Сурврумуд:

1. ӓр Сталин тӓрӓн харгъхдан Марий Демченкола ююна
тускар кӓӓндв? Хойрдад харгъхларн ююна тускар кӓӓндв?

2. Эврӓннь авсн даалгъвран Демченко ягъдж кӓцӓв?

КҮҮКД КҮН КОЛХОЗД—ИК ЧИДЛ

Күүкд улсин туск төр колхозд — ик төр, үүрмүд. Тадн дундас зәрмтн күүкд улсиг төртән эс авдгинти боли нам зәрмдән наад бәрәд инәлддгитн меднәв. Болв энти эндү, үүрмүд, эндү болхларн ик эндү. Керг мел ганцхн күүкд улс әмтнә өрәлнь болснд биш. Ик керг колхозин гардгч кәдлмшт зөвәр оln шунмгәа, медрлтә күүкд улс орулснд бәәнә. Эн сьезд хәләггәад, эн сьездт ирсн улс хәләлтн, күүкд улс ард үлддг йовс-наси өмн гарсинь тадн үзхт. Күүкд улс колхозд—ик чидл. Эн чидлиг дарад бәәхлә—ик гем болдж гарх. Мана эркн керг күүкд улсиг өмәрән гаргәдж, гардгч кәдлмшт орулдж, колхозмудин кергт тер чидлиг олзлхмн.

...Колхозницнр бийснь болхла, күүкд улст колхозин чинр ямаран икинь медх йоста, колхозар,—ганцхн колхозар дамдждж залу улсла әдлцдж зогсдж чадхан медх кергтә. Колхозмуд угаггәр—әдл зөв уга, колхозмудар әдл зөв бәәнә. Колхозницнр энүг медрдг авч, колхозин өлг әдиг эврәннь нүднәннь цецгә метәр хадггәлтха.

И. В. Сталин

(Колхозникүдин-ударникүдин 1-гч сьезд деер келсн үгәснь)

БААЗР СТАХАНОВЕЦ

Асхн серүн салькн
Альвддж өвсиг дольгалуль.
Селгәлддг өдриг сольдг
Сө ардасн харлв.

Суусн нарни сүүрнь
Сегән улаггәад бәәв.
Сарсадж идсн хөнь
Сармтдж дарунь үзгдв.

Харнэггү сөнь өөрдәд,
Холин баран тасрв.
Хөөнә шууган чанггәад
Хошан темцәд ирв.

Күцәд харнъгъурсн талнь
Кеерүлдж оддуд гилвкв.
Кевтхәр седсн хөөднь
Кевлгъагъән кевдж зогсв.

Дүнъ-дүлә, тагчг,
Дуүрән уга харнъгъу.

А чинъндж нохаснь
Аврхдж хайад хуцна.

Эн аргъднь дәссн
Эвтә хөөчнр хәәкрәд.
Энд-теднь гарсн
Эргдж хәләснь үзгдәд,

Өргдж хайад дуулад

Өкәдж бара харвв.

Өнр-ниигъин учрар

Өрәлдүләд сөөг оркв.

Гев-генткн хурдлад,
Гетдж кевтсн чон
„Гегәнәс өмн“ гисәр
Гүүдж хөөнд орв.

Хөөчнрт тодрха медгдәд,

Хөөгъинь эргүләд хәләлгъүлв.

Нүдән хортнд даалгъсн

Нохаснь авад гарв.

Эн кевтнь көөгъәд,
Эджгод күргәд хайв.
Эврә хөөндән ирәд,
Эргн йовдж шинъшв.

Дарунь удл уга

Дииләд өдр ирв.

Дееврән сө шамлад,

Делгүдән цәәгъәд гегәтрв.

Хаврин нарн гарад,
Халун экләд болв.
Хөд ус орад,
Худг хәләгъәд йовв.

Эн өдрин көдлмш

Эн кемәрн гарв.

Баазр бас кевтхш

Бәрәд, гардад келгүлв.

Экләд совхоз тогтхара
Эн кевәр кӧдлсиднь
Кергтә гидж Баазриг
Кесг дакдж мӧрәллә.

Ӗмнь мал гихәс
Ӗвртә юмн уга
Эндр Баазр ӧвгн,
Элвг эдлвртә болв.

Дӧрвн бӱдӱн ӱкртә.
Долзн—нәәмн хӧӧтә
Сәәнәр ода бәәнә.
—Совет ӧглә гинә.

Сӱӱлд мӧрәлгдхдән Баазр
Сӱртәгъәр босдж ирв.
Седклин сән кӧрнъгәр
Селвгтә ӱг кель.

—Хавр, намр чилгсн
ӱвл экләд ургъв.
Хамг малин тӧлнь
ӱлдж экәсн малшв.

Хургъиг экәснь салгъад,
Хошар талднь хәрӱлн,
Хамднь дакад хӧӧдән
„Хар газр“ орулв.

Тиикд хадвр кегъад,
Хӧӧч болгъад даалгъла.
Темдгтә ик хургт
Хурадж келн тәвлә.

Кӱрх газртан кӱртлнь
Киитн ӱвл эклв.
Мӧстдж газр дарунь
Мал цодмар кӧрв.

Учрсн малан медлг;
Ударник чинртә нерндән
ӱвлин киитн шуургънд
ӱкӱллго хадгълв.

Туӱнәсн хавр болад,
Тӧлән малмуд авв.

Тавсн зура деернь
Тавн хургъ үлүлв.
Би ода ударникв,
Бас намäg мөрäлджанät
Болв ода, келхм
Болв Сталинд менд.

Мини, бас келгчм
Мини дахулсн багъчуд
Малчнр сән болдж
Мөрäлгддж йовхнь лавта.

Кöктөн Элдä

НОМ-СУРГУЛЬ БОЛН БУРХН ШАДЖН.

Ном-сургуль äмтнä джиргълд ик чинртä юмн. Тер орчлнъгин йос медхд болн орчлнъгиг күүнä öлмäd орулхд дөнъ болна. Ном-сургулин медрл күүнд гем эмнх, керм кех болн тунгиг тенъгсар йовулх агъарар нисх, телефонар болн радиогъар күүндх аргъ öгв. Ном-сургулин чинрär äмтн шин тохмта мал болн ургъмл гаргъдг, газр дорас нүүргъс болн төмрин руда гаргъдж авдг дасв. Ном-сургуль манд даджрачнр уга шин джиргъл тосххд, коммунистическ обществ тосххд дөнъ болна.

Бурхн шаджн болхла, гем бурхнас ирджасн тер гидж сургъна, тиигäd чигн зäрм сүзгч улс эмчд одл уга, мөргүлär, тärндлгъär, домнлгъар эмнүлцхәнä. Мөргүлär менд гархар седсн улс йир икär үкцхәнä.

Бурхн-шаджн ургъц эс гидж ургъцин эс гарлгън бурхна йосар болна гидж сургъна. Терүгärнь болхла агрономиг сонъсад керг уга болдж гарна. Тегäd чигн сүзгч улс мөргүлär ик ургъц гаргъдж äвхар седнä. Энүнднъ мөргүл дөнъ болш уга юмн. Газран сәнär яск кергтä, чикär удоброять кех кергтä, гүүнär болн цагтнь хагълх кергтä, тохмта эк цацх кергтä, хорн öвсинь таслх кергтä, шулугъар хурах кергтä.

Бурхн-шаджн куч-көлсчнриг тевчнъгъүгъär зовх зөвтät, номгънар бääх зөвтät—гидж сургъна. „Нег халхарчн ташхла, дакад негән тосдж öг“—гинä. Иим юмн кенд кергтäv? Эн капиталистнрт олзта. Куч-көлсчнр тевчнъгъүгъär зовад, номгънар кöдлäd бääхлä капиталистнрт кергтä юмн.

Бурхн-шаджн сүзгч äмтиг меклнä. Тер теднд керг уга, тус уга, хортлан халдах йос медүлнä.

Бурхн-шаджн ном-сургъулин ик хортнъ. Сән гисн сургъульта улсиг сүм(чондж) галд шатагъад, газр дор хатагъад уга кегъад бäädг билä. Джордано Бруно галд хаталгдла. Газр нариг эргнä гидж иткүлдг алдр сургъульта Галлилей чонджин гетлгънд муурла.

Бурхн-шаджн болн ном-сургъуль хойр хоорндан эвцш уга хортдуд. Орчлнъд бурхн гисн нертä юмн уга, уга чигн болх йоста гидж ном-сургъуль иткүллä. Ном-сургъуль орчлнъгин бүрдлгънä тускар келгддг юмс түрүн улсин ухалдж гаргъсн худл гидж иткүллä. Тиигхд ном-сургъуль уга билä, тегäd чигн тедн эргмтк орчлнъган цäälгъхин кергт бурх ухалдж гаргъсн юмн. Эн ухагинь хöөннъ даджрачрин класс икär дөнънсн. Бурхн шаджар дамджулад, тедн күч-көлсчнриг эврәннъ öлмädän бärхär зүткджäсмн. Ода ном-сургъуль цуг күч-көлсчнрт эркән уга кергтä болв, бурхн-шаджн манд керг уга манд цугинь цäälгъдж öгнä. Бурхн-шаджн сән джиргълин төлä ноолдхд саалтг болдж, хööt төрлдän цевр тамин йоралд төрхин тускар дала худлан келнä, ном-сургъуль болхла ода сәнär, сергмджтägъär, джиргълтägъär бäähд дөнъ болна.

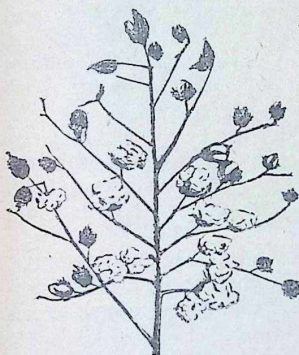
КÖВНЪ

Москвад ода чигн öвл. Уульнцмудтнъ овалгъатацасн.

Киитн. Шуургън. Хол Туркменистанд болн Узбекистанд хавр болчкла. Моддүд көкрджәнä. Тег солнъгътрад цецкäsär бүркätä. Нарн нам эс наадджахан медүлдж халулна.

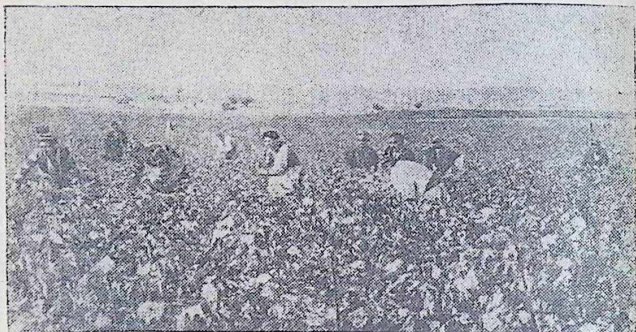
Теднд нарн джилдän нääмн сард шимтä газриг эәнä. Нег чигн үүлн гарч чилгр тенъгр бүркхш.

Иим орчлнъ көвнъд йир сән. Тегäd чигн көвнъгиг, „нарна күүкд“ гидж келдмн. Көвнъд ик дулан болн хүүрä öдрмүд кергтä болна.

Мартин сүүләр көвнъгиг суулгъдмн, тернъ июнин эклцър цецкълнә.

Көвнъ болад уга цагтан икәрн мана смородинә дүнъгә, бавгър көк өнъгтә болна. Почкнъ секгдәд, түүнәснъ цагъан цецкә гарна. Манъгъдуртнъ цецкә уладж

Көвнъгин теет. Холд көвнъ хурадг машинъ үзгдджәнә

одна. Дакад цецкән хамтхасднъ унад, икәрн янъгъгин дүнъгә коробк болдж гарна. Эн коробкснъ көвнъгин экнъ болджана. Болсн коробкснъ шуурна. Коробкс дотрнъ джөөлкн цагъан волокно бәәнә.

Көвнъ болхин кергт 215 дулан өдр кергтә болдмн. Сән болн зөвин дундин умсрнъгъу газр кергтә болна. Туркменистанд болн Узбекистанд нарна герл йир ик, болв усн тату, хур нам гилтә орхш. Тер төләд голмуд орн-нутгин эдл ахуд ик чинртә болна. Голмуд уга газртнъ тег каналмудас услгдна.

Көвнъгиг цуглулад авчкад, заводт авч олад, экнәснъ йилгнә. Түүнә хөөн көвнъгиг миштг кеггәд эд кедг фабрикт тал йовулна. Тенд түүнәс утц ээрдг машидәр утц ээрнә. Тер утцдаснъ ткацк станокмуд кесг минъгън метр эд кенә.

Зун джил хооран хувц кедг эд олснас, нооснас, пенькәс, торгънас кегдг билә. Көвнъгәс кедг эдин тускар йир цөн әмтн меддг билә. Ода болхла көвнъгәс кесн эд йир икәр делгрв.

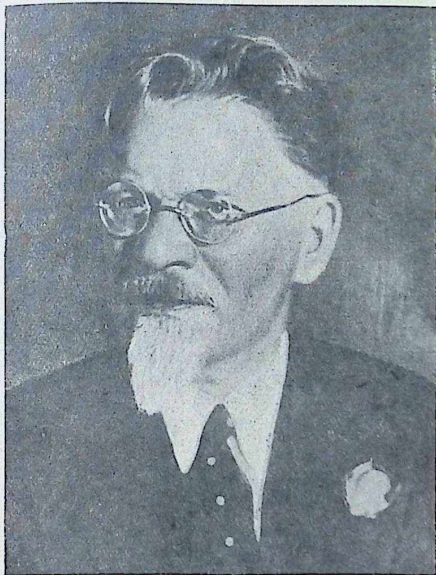
Сурврмуд:

1. Ямаран баялдд көвнъ ургъдж чадхмб? СССР-т ямаран газрмудар тер ургъна?
2. Көвнъ ургъджасн тег тал ус ягъдж гүүлгнә?
3. Көвнъгас кегдсн ямаран эдс та меднәт? Теднтн ягъдж. нерәдгднә?

М. И. КАЛИНИН

(Көдлмичин рассказар)

Мини төрсн Козлов селән, Михаил Иванович Калининә төрсн селәнлә хамдан гилтә, зерглад баянә. Овс хадг газрмдн хамдан гилтә баянә.

Михаил Иванович нанас дү болдмн, багъ цагарнъ йир саянәр меднәв. Тер нег байнд зарцар көдлдг билә.

Түүнэ хөөннь тер Пиитрт одад, заводт орв, түүнэ ардаснь би чигн балгъс орвв.

Мана гер бұлмдн дундан малта-герта билэ, нег үкрта, мортэ, хойр-гурвн хөөтэ билэ. Калининэ эцкнь модна урн билэ, балгъсн угагъар гесән чигн теджәджд болш уга билэ.

Би Пульманд көдлмшт орвв, Михаил Иванович Путиловск заводт орв.

Цугъар тиикд талдан улсин билэ: заводмуд заводчин, газр помещикүдин, йосн чиновникүдин, манд юн бәәсмб? Манд гарас онъдан юмн уга билэ, термдн чигн хулдгджд одсн бәәсмн.

Калинин балгъснд бәәршәд авчкад, цугинь шинджлдж хәләдг болв. Итклтәгъәр йовдж йовад, инәдјәгъад дегтрәр цокн бәәджд келдг билэ: „Гем уга, цугъар мана болх“. Альдас тер медәд бәәсмб? Нанд ода медгдв; партаc. Тиигхд би меддг уга биләв.

Дакад Калининлә би Ревельд харгъвв. Заводас гарад заводт орад, балгъснас гарад, балгъс орад йовад йовдг билэ. Тимм революционн цагла, нег газртан сууджд болх цаг билү?

Би тиигхд матрос биләв, намаг хаана цергт авв. Дәәнә транспортн керм деер йовдг биләв.

Михаил Ивановичлә баахн зур гер-бүлиннь тускар, Пиитрин тускар күүндввдн. Сүүләрнь тер сурв;

Керм деер юн болджана? Матросмудин седкл-ухань ямаран? Ямаран күүндән болна? Ямаран улс бәәнә?

Иир ягъад болв чигн революционн большевистск көдлмшән кехәр зүткәд йовдг билэ.

Иигәд зөвәр удан күүндввдн.

Түүнэ хөөннь би тунгиг Ленинградт үзвв. 1925 джил би Путиловск заводт көдлджәләв. Тиигән Калинин 1925 джил ирв. Ленинградин көдлмшчнр цугъар меднә, тедн дунд тер өслә.

Сүүлднь цөөкн джил хооран Калининиг дакад, бичкндән бәәсн газртан үзвв. Тер сулдхврт ирджд, би бас сулдхврт ирләв. Михаил Иванович өвс хадв.

— Би мартад угав—гиджд келдг билэ.

Ода цугъар мана, сәәнәр көдлх кергтә, делкән көдлмшчнрт болн крестьянмуд өврәд „Тер хәләлтн социализ-

мин орн-нутг“—гидж келм дүнъгä, манас үлгүр авм орн-нутг кедж авхмн.

Дакад Калинин мөрн молотилкär тärä цокв.

Теднд түүнä гернь бääлä, ода чигн тер селändän бääггäтä.

Үгмүдин цäялггвр:

Пульман—революцин öмн Пиитрт бääсн ик заводин эзн.

СТАЛИНСК КОНСТИТУЦ

Декабрь сарин тавн Советск Союзин цуг äмтнä байрта сән öдр. Эн öдр 1936 джил СССР-ин äмтн шин гол зака—шин Сталинск Конституц авсмн.

Конституц манад социализм тосхгдснас иш авч гарсмн. Газрт, моднд, фабрикт заводмудт болн нань чигн зер-зевд талдан эзлггн манд уга. Эдн цуггар олн äмтнä. Манд күүнä күч-көлсär бääдг, äмт даджрдг улс уга. „Көдлмш эс кесн күн, хот идмн биш“—гидж Конституц келгдджәнä. Эн мана Советск орн-нутгин бат закон.

Алдр Сталин эврәннь Конституцин тускар кесн докладтан „ода манд көдлмшч классиг даджрдг капиталистрин класс уга“—гидж келлä. Үр Сталин „ода манд крестьянмудиг даджрдг помещикудин болн ростовщикүдин класс уга“—гидж келлä. Мана орн хоорндан нег-негнлэггән таарта—ниицäтä көдлмшчрин болн крестьянмудин классас бүрддг мөн. Йосн тер күч-көлсчрин-классин гарт бääнä. Гардврнь түрүн йовгч көдлмшч классин гарт бääнä. Үнүгär иш авч мана Конституц бүрдсмн.

Мана Конституц келн äмтн болггиг äлл йоста кеджәнä. Капиталистическ орн-нутгудт келн äмтн болггна йосн äдл биш. Соединен Штатсин Америкд негрмүд болн индейцмүд äдл йос эдлхш. Польшд: украинцмүд, белоруссмүд, евреймүд, бас äдл йос эдлдг уга билä. Манад болхла цуггар äдл йос эдлнä. Манд арсна öнъг чигн тер äмтнä келдг келн чигн төрт авгдхш.

Сталинск Конституц күүкд улст залу улслä äдл йос öгчәнä. Капиталистическ орн-нутгудин икнкдн күүкд улс сунъггггнä йосн уга, ташр деернь көлснä мөнъгнъ багъ. Манд тиим юмн уга кегдлä.

Цуг 18-н нас күрсн гражданмуд советмүдт сунъгъддж чигн чадх йоста, зуг ухагъан геесн (ад гемтӓ) болн заргъла харгъад сунъгъврин йосан геесн улсас бишкнъ. Капиталистическ орн-нутгудт байнь—сунъгъврт ик йоста. Күч-кӧлсчнрт кесг сурврмуд бӓәнӓ, йосндан болхла теднь күч-кӧлсчнрин сунъгъврин йоснь геелгүлнӓ.

Нег чигн капиталистическ орнд цергт бӓәсн багъ-чуд сунъгъврин йосн уга. СССР-т сунъгъврин йосн цуг гражданмудт әдл.

Сталинск Конституц нуувчин гар өрглгъ өгнӓ. Шин Конституцар сунъгъвр чикдӓн, гоодан болна. Тернь әмтн цугъар дед советӓс авн дор селӓнӓ совет сунъгългънд орх йос өгнӓ.

Гражданин болгънд мана Конституц кӧдлдж чадх зӧв өгнӓ. Кӧдлмш угагъар бӓӓлгън СССР-т уга кегдлӓ, кӧдлмш цугтаднь бӓәнӓ.

Гражданин болгънд Конституц амрх зӧв өгнӓ. Заводмудт болн фабрикт икнкднь кӧдлмшин өдр 7 час күртл хасгдла. Күч-кӧлсчнрт гертӓн бӓӓхднь чигн, театрт одхднь чигн, сургъуль сурхднь чигн, сергӓд йовхднь чигн, унтхднь чигн багъ биш цаг үлднӓ. Кӧдлмшчнр болн церглӓчнр джилд нег саринь джалван авад, сулдхвр авдмн. Күч кӧлсчнрт амрхднь санатормуд, амрлгъна гермүд болн клубмуд секӓтӓ.

Конституц гемтӓд болн кӧгшрӓд кӧдлмшӓс гарсн цагтан мӧнъгӓр дӧнъ авх йос өгнӓ. Күч-кӧлсчнр онъгӓр эмнлгъ эдлнӓ.

Цуг СССР-ин гражданмуд Конституц сургъуль сурх зӧв өгнӓ. Эклцин сургъуль манд эркӓн уга билӓ. Ода гурвдгч тавн джилин туршарт селӓнд долан джилӓ, балгъснд арвн джилӓ эркӓн уга дүндин сургъуль кехвдн. Сургъуль эс меддгиг болн багъар меддгиг ууруллгън чилдж йовна. Цуг школмудар сургъуль сурлгън онъгӓр. Ах сургъульмудар государств сургъульчнрт дӧнъ өгнӓ: стипендий мӧнъгӓр өгнӓ, дакад бӓӓх геринь өгнӓ. Күн болгън школд эврӓннь келӓр сурдж чадх йоста.

Конституц күч-кӧлсчнрин олчксн-тосхчксн юмиг батлджана. СССР-ин шин Конституцин тускар кесн докладтан күч-кӧлсчнрин вождь үр Сталин — „Цальгрдж асхрсн цусн онъгӓр үрл уга, эврӓннь ашан өгсинь сонъсхд урмдта болн байрта“—гидж келлӓ.

ХООСН ҮГМҮД БИШ, ИЛ КЕРГҮД

1917-гч джил СССР-ин амтн баячудиг хольвлад Советин йос тогтала, пролетармудин диктатур тогтала, эн хоосн үг биш, ил кERG.

Дакад, Советин йосн помещикүдиг класс болдгинь уга кегяд, крестьянмудт бийсиннь газр деер, өмннь помещикүдин, шанъгъа, хурл-ховргин элзджасн 150 миллион гектар газр өгв. Эн хоосн үгмүд биш, ил кERGүд.

Дакад, Советин йосн капиталистрас банкмудинь, заводмудинь, төмр хаалгъсинь болн нань чигн зер-зевинь, өлг-эдинь авад, социалистическ өлг-эд гидж зарлад, тедниг толгъалхд кōдлмшч классин сән гисн улсинь тавлә. Эн хоосн үгмүд биш, ил кERGүд. (Уданар альх ташлгън).

Дакад, социалистическ эклцта, шин техникеск базта промышленность болн селәнә эдл-аху бүрдәгяад Советин йосн СССР-т дәәнә өмнкәс 1 $\frac{1}{2}$ дакдж икәр продукц гаргъдг болв, индустрий дәәнә өмнкәс 7 дакдж икәр продукц гаргъдг болв, дәәнә өмнк цагла дүнъцүлхлә амтнә ору 4 дакдж икдв. Эн цугъар хоосн үгмүд биш ил кERGүд. (Уданар альх ташлгън).

Дакад, Советин йосн кōдлмш уга бәәдгиг уурулв, кōдлдж чадх, амрдж чадх, сургъуль сурдж чадх зөв өггдв, кōдлмшч, крестьян болн интеллигенц улсин материалн—культурн бәәдл ясрв, цугъар әдләр болн чикдән гоодан-чикдән нуувчинәр гаран өргдж шүүврт орлцдг зөв өггдв. Эн цугъар хоосн үгмүд биш, ил кERGүд. (Уданар альх ташлгън).

Сүүлднъ СССР шин Конституцин проек өгв, тернь бас хоосн үгмүд биш, ил кERGүдиг биччкскн закон, мана кечкскн, күцәчкскн кERGүдиг биччкскн закон.

И. В. Сталин

(Союз СССР Конституцин проектин тускар кесн докладаснь).

КЕМРДЖАН ХОРТН ДАВРХЛӘ, ЮН БОЛХ

(Болх ноолдана зурә)

„Бидн төвкүнә төлә зогсдж, төвкүнә кERG харсджанавдн. Болв бидн әәлгългънәс әәджәхшвдн, дә өскәчирин цоклгънд цоклгъар хәрү өгхдән белн бидн“. Эн үр

Сталинә үгмүд. Мана төрскен, диилгдш уга. Улан Церг ноолдхдан сәәнәр белдчкен бәәнә. Кемрджән ман тал, кен болв чигн дәврси цагт тер чаньгъ цоклгъ өгхдән белн. Энүнд, нам кезә чигн болад уга ноолдан келгдв. Ноолдан, мел иим биш чигн болад бәәхмн. Болв мана Улан Церг хортиг дардж чадх, чидлтәгъинь лавтагъяр меднәвдн.

ХОРТНА САМОТЕТМҮДТ ӨГСН ХӘРҮ

Хортна разведчик — самолетмүд үзгдв. Болв мана, хортнд медмдж уга, зенитн товмуд белн. Зуг хортна самолет өбрләд ирхлә, кесг зун сумд түүнә өмнәс нислднә. Нег самолетнъ газрт унв. Цаадкснъ әмән харслддж өбдән гарлдцхав,

Болв тенднъ чигн хортнд харслт уга. Ик деер, үүлдин ца, хурдар нисдг советск самолетмүд тедниг күләджәнә. Тедн генткәр хортна деерәснъ даврдж мөндр болсн сумар асхна. Фашистск разведчикүд хәрү эргц хәнә.

ХОРТНА ТАНКМУДИГ ДИИЛЛГЪН

Модн болн өвсн заагас бор бронированн өвәрц юмс мөлклдәд гарлдна. Теднә хәвргъстнъ фашистск знак үздж болхмн. Сумд теднә броньд туслдад гем гаргъл уга хәрү өсрәд бәәцхәнә. Тедн тормшг угагъяр өбрлдләд йовцхана, тедниг бәрдж зогсадг чидл нам уга болдж медгднә.

Түрүн машинд йовсн улс солонин ик комнъг үзцхәв. Комнъг хадчкен теетг төвкүнәр зогсджана. Гентки тер акад бәәдлтәгъяр көндрәд, цуцрдж унад, танкин өмн ик биш болв күчтә тов үзгдв. Танкин команд яяхан мөдәд уга бәәтлнъ, тедн тал ик хурдар сумд нислдв.

Наадк танкснъ чигн му болв. Нам әс күләджәсн газрмудас улан артиллеристмүд күчтә цоклгъяр тосв. Зуг нег цөөкн талкмудтнъ Улан Церг тал ордж чадх аргъта билә. Болв тенднъ тедниг йовгън церг гранатмудар болн бронебойн сумдар тосв. Тегәд тедн үнүнд үклән олов.

УЛАН ПАРАШЮТИСТНР ХОРТНА ТЫЛДНЬ

Ора болад ирв. (Хоёр звено самолет—разведчикүд). Далвагтан герлтә улан одлта; хортн тал нисдж йовна. Тедн альд ягъдж хортна чидл тәвгдсинь, түүнә резервнъ

хама бääхинь болн альд парашютизмүд буулгъхд эвтä газр бääхинь хäläx зöвтä.

Öрүнднь, газрт гегән унлгънла, фашиск тылд советск мотормудин күрджнъсн дун гарв. Нег негнәннь ардас тенъгсин корабльмуд усчлдад гарлдад бääцхәнä. Теднäs хар цегмүд йилгърлдäд бääнä. Тенъгрин парашютизмудин бүркäльс секгдäд, у теегт äмтн буулдв. Тедн дегд олд, тенъгр буугдад газр бүркдж йовх болдж медгдв.

Хортна тылднь парашютистнр галин цäклгън мет хурдар кöндрцхäv. Тöмр хаалгъс деер эвдлгънä ä гарв. Эннь парашютистнр—эвдäчнр хаалгъс эвдджäцхәнä. Ода хортн эврәннь дääчнртән дөнъ-нөкд күргдж чадш уга болв. Дääнä зер-зевтä складмуд халгънас хагърлдад, шатлдад бääв. Хортна тылднь үүмлдән болв.

СОВЕТСК ТАНКМУДИН ДИИЛВР

Улан Цергин күнд зер-зевмүд хортиг хардж бääнä Тедн пулеметмүд бултулгъта харслгъинь хамхлджана.

Улачуд икär гүдждрдж хортна танкин öмнäs ноолддг товмудинь хääв. Цуг харта газрмудинь сумар асхад хайв.

Деегшән цоонгддж улан ракет гарв. Мин тер цаглань толгъас деер Советск танксд үзгдв. Цуг эргүлн бääсн гä зр чичрв. Эн бомбд Улан Церг йовдж йовна.

Фашистнр хаалгъан чанъгърулв. Йовудан аргъулдул уга танкс гол орлдв. Усн цацкддж тедн деегүр гарв. Тачкнлдад, äämшгтägъяр шарджнълддж танкс цаад кöвä талнь гарлдв. Йовн йовдж халдад, тедн хортн тал дävрдв.

Фашистнр тедниг сумар тосв. Зärm танкснь эвдрв. Болв эн болд цергиг зогсадг аргъ хортнд уга болв.

Күнд танкс хортна малтсн нүкд деегүр амрар гарлдад, хортна фронтиг таслад орв. Тедн, зер-зевмүд хамхллдад, сунъгъугмуд таслад хортна тыл талнь йовад йовна.

Теднä гаргъсн хаалгъарнь гнигн танкс йовна. Тедн шаанцг мет хортнур дävрдж орад, окопмудинь хамхлдж дарад, хääкрдäд пулеметмүд тальнь дävрäd, äмттägъинь газрт шахад билцлäd йовна.

Танксин ардас, йовгън улан церг ордж йовна. Гар гранатмуд болн джидмүд күчән авч орлдв. Күчтä джид

ноолдагъар йовгън улан церг ноолдад тӱгскв. Улачудин
тӱмр бӱтӱд орсн хортн, сӱл аmsхӱлӱн ӱрӱ авчана.

ӱгмӱдин цӱӱлгъвр:

Зенитн товмуд—хортна самолетмӱд болн дирижабльмӱд
хадг товмуд.

Танк—ямаран чигн харслгъ хамхлдг, нӱкӱр чигн, ургъа
молар чигн, татсн сунгъгъугар чигн торвр кедг уга бронированн
машин.

КАПИТАЛИСТИЧЕСК БӱСЛӱР

Манад капиталистическ бӱслӱрин тускар бурад бӱӱ-
дг йовдл бӱӱнӱ, болв тер капиталистическ бӱслӱр гисн
ююгъинь тодлвр ӱгхӱр седцхӱш. Капиталистическ бӱс-
лвр гисн—эн хоосн ӱгмӱд биш, ил бӱӱх тас уга йовдл.
Капиталистическ бӱслӱр гисн эврӱ газртан социалистическ
бӱӱдл тогтадж авсн негхн орн-нутг Советск Союз бӱӱнӱ,
тӱӱнӱс талдан, Советск Союзиг бӱслӱд бӱӱх, капитали-
стическ бӱӱдлӱрн бӱӱгъӱтӱ, ман тал дӱврхӱр, маниг
хамхлхар, нам адг ядхдан мана тосхлгънд хорлтан кӱрг-
хӱр эвтӱ цаг кӱлӱгъӱд бӱӱдг кесг буржуазн (бӱчудин)
орн-нутгуд бӱӱнӱ гидг тер.

Эн эрки тӱрин тускар мана ӱӱрмӱд мартдж. Зуг тер
капиталистическ бӱслӱр Советск Союз хойран хоорндк
бӱрцин сӱӱриг туслнъ медӱлнӱхн.

ӱлгӱрлхд, буржуазн государствс авад хӱлӱхмн. Нег
иджл государствс болсн учрар эдн хоорндан ик таарта
бӱӱнӱ гидж генн улс сандж чадхмн. Болв иигдж зуг генн
улс сандж чадхмн. Иосндн авад хӱлӱхлӱ, теднӱ хоорндк бӱӱдл
ӱл хоша сӱн бӱрцӱс ик хол. Хойр дакдж хойр дӱрвн гиснлӱ
ӱдлӱр медӱлгдсн бӱӱнӱ, буржуазн государствс нег-негнӱннъ
тылднъ эврӱннъ шпионмуд, вредительмӱд, диверсантмуд
зӱрмдӱн нам алачнр йовулад, тедндӱн учрежденьмӱдтнъ,
предприятъмудтнъ орх, эврӱн бийдӱн нӱкд болх улс бӱр-
дӱх, „нам кергтӱ цагтнъ тылинъ хамхчх теднӱ чидлинъ
багърулхар даалгъвр ӱгнӱ. Ода цагт керг тиим билӱ.

Буржуазн государствсин хоорндк бӱрцин закон иим
болджана.

Юнъгад, буржуазн государствс эврӱннъ ӱдл буржуазн
государствмудтан орхнъ советск социалистическ государ-

ствла джөөлнәр болн әл хошанар бәәхәр седдв гидж сургда? Юнъгад тедн Советск Союзин тылд, эврәннь элгн ордудтн тылд орхнь багъар шпионмуд, вредительмуд, диверсантмуд болн алачнр илгәх зөвтә болджахмб? Альдас үүг аввт? Марксизмин хәләцәр авад хәләхлә, буржуазн государствс ямаран чигн буржуазн государствин тылд орхнь Советск Союзин тылд хойр гурв дакдж икәр шпионмуд, вредительмуд болн алачнр илгәхнь чик эс болхий?

Капиталистическ бүсләр ода деерән бәәгъә бәәсн хөөн талдан государствудин агентмүдин илгәдг вредительмуд, шпионмуд, диверсантмуд болн алачнр мана тылд бәәгъәд бәәхнь ил эс мений?

Эн хамгин тускар мана партийн үүрмүд мартчкдж, түүнә тускар мартчкад, анъхун бәәгъәд алдв.

Эн учрар империалистическ государствудин полицейск охраникүдин троцкистск агентмүдин шпионно-диверсанн кәдлмш мана зәрм үүрмүдт, генткн болсн эс күләджәсн юмн болдж медгдв.

И. В. Сталин

ТРОЦКИСТСК ВРЕДИТЕЛЬМҮДИГ ЭВРӘННЬ ДУНДАС УГА КЕХИГ КҮЦХ КЕРГТӘ

Троцкистск вредительмүдиг неджәд улс, большевикүдиг арвад миллион улс дөнъндгнь тернь йирдән чик. Болв үнүнәс, вредительмуд мана кергт ик хорлтан күргдж чадш уга гидж болш уга. Хорлтан күргхин, муугъан хальдахин кергт нам дала улс керг уга. Днепрострой бәрхин кергт арвад минъгън кәдлмшчнр кергтә. Түнгиг эвдхин кергт цән арвад гар, түүнәс оли биш улс кергтә болх. Дәәнд орад диилхин кергт кесг корпус красноармейцмүд кергтә болх. Тер диилвриг таслхин

кергт аармин эс гидж дивизин штабт оперативн зурагъинь хулхалдж авад, хортнд өгм дүнъгә нег цөөкн уле бääхлә болснь—тер. Төмр хаалгъин ик тагт тосххин кергт кесг минъгъад кун кергтә. Тунүг эвдхин кергд негл цөөкн кун кергтә болх. Иим арвад болн зуугъас үлгүрмүд келдж болхмн билә.

Тиигхлә, бидн олндн, троцкистск вредительмүд цөөкн гидж санамрддж болш уга.

Троцкистск вредительмүд эврәннь зергләнәс төрүц уга болхиг күцхмн.

И. В. Сталин

(Партийн көдлмшин дуту дундин болн троцкистск болн талдан двурушникүдиг уга кехин мерин тускар ЦК ВКП(б) пленумд 3—5 мартла 1937 джил кесн докладаснь.)

ЎР СТАЛИН МАНА ГАЗАДИН ПОЛИТИКИН ТУСКАР

Мана газадин политик ил. Тер төвкүн бääхин болн цуг ордудла гүүлгәгъән икдүлх политик. СССР кениг чигн айлгъхәр седджәхш, түүнәс даву нам кен тал чигн дәврхәр седджәхш. Бидн дән уга төвкүн бääхин төлә зогсад, дән уга төвкүн бääхин керг харсджанавдн, дә босхачнрин цоклгъна өмнәс цоклгъар хәрү өгхдән белнвдн. Кен төвкүнәр бääхәр седнә, кен манла залгълдата бääхәр седнә, тедн мөнъкәнд манас дөнъ үзх. Кен ман тал дәврхәр седснь, манас чанъгъ цоклгъ авч, мана советск огород тал эврәннь гаха хонъшаран дакдж шургъдган уурх.

(Ўр Сталинә XVII партийн съездт кесн докладаснь)

МАНАД БОЛН ТЕДНӘД

Советин орнд социализмәс иштәгъәр олн-әмтнә эдл, ахун күчтә болн хаджилт уга өөдлт болджана. Мана орнд безработица болн гууль гуулгългън уга кегдлә...

Капиталистическ орн-нутгудар безработн улсин тонь кесг арвн миллион кӯрәд, селән газрарнь гуульгънч бәәдләр бәәдгнь икдәд йовна. Безработн болад харгънад бийән алагън икдәд бәәнә.

Советин Союзд кәлснә мәнъгн икдәд, кәдлмшч улсин бәәлгън ясрад бәәнә. Советин Союзин газад бийәр болхла кәдлмшч-класс тал баячудин галзу дәврлгън икдәд, кәлснә мәнъгн багърад бәәнә, өдр ирвәс күчкәлсчррин бәәлгън муурад бәәнә.

Манад кәдлмшчррин икнкнь долан часа кәдлмшин өдрт орчкла, өдр ирвәс теднә бийсиннь к у л ь т у р н бәәд-

лән өөдлгънә кемджән өсәд йовна. Капиталистмудин эзджәх орн-нутгудар кәдлмшин өдриг утдулх седвәр улм-улм тӯргдәд күчкәлсчрриг даджрлгъна нань чигн халхнь икдәд йовна.

И. В. Сталин

КОМСОМОЛК ЛИНА

Фашистнр Мадрид тал дәврджәлә. Күчтә ноолдан болад хойр хонджаснь эн. Республиканцнррин полк залушг кевәр харсиддж ноолджана. Командирнь гартан шав авсн бийнь ноолдаг гардад йовата.

Штабас хәрү цухртха гидж закон ирв. Ноолдджасн газртан харул (разведк) үлдәх кергтә болв.

Нанд болхий?—гидж гентки комсомолк Лина отрядин телефонистк келв.

Командир хэрү өгсн уга.

Нанд харулд гарч болхий? — гидж тер дакад нег хääкрв. Түүнэ келсн үгмүдн гентки болсн ик сумн хагърлгъна ääd даргдв, болв түүнэ урлиннь кондрлгъар ю келджähинь меддж болхмн билä.

Лина командирт буру гих цол өгсн уга. Тер чань-гъар шулу-шулугъар халурхдж келв.

Командир толгъагъан гекäд, зөвшäрв.

Күүкн телефона станцин нәрхн герт гүүггäд орв. Эврәннь ахраснаннь өрäлинь эн залмуд дунд тер оньгрүллä. Лина үнд телефонисткär көдлджälä. Кесг сар хооран мятежникүдин тов тачкнхд комсомолк Лина фронт орла. Түүнäs нааран тер энүнд ирäd уга. Гер ода хоосн билä. Хамхрха терзәрнь салькн орад, залмуд дотрагъурнь салькн көдлäd бääнä.

Лина эврәннь аппарат тал өөрдäд ирв. Тернь терзин өмн зөгсджала. Терзär парк болн уульнцс үзгддг билä. Республиканцирнин полкин үдлннь халдн бääдж ар-гъулхан хооран цухрад йовна. Модн заагт дävрдж йовх фашистнрин церг үзгдв.

Лина штаб дуудад авв. Келджәнä:

—Полк хооран цухрджана.Мятежникүд дävрдж йовна. Танкс үзгддг йовцхана.

Кеду танк?—гидж штабас сурв.

Дөрвн—гидж Лина хэрү өгв.—Гурвн күнд зер-зев бас авч ирв. Гермүдин деер товмуд тосхджана... Шулу-гъар суртн... Тедн девснъгär өөдän гарч йовцхана.

— Засаднь альд зөгсв?

— Музейин гермүлт... Бас полк ирв... Шулултн... Зөрджä үр! Энчн кергтä сведеньмүд... Бидн хэрү дävрджәнävдн.

Шулултн.. гидж түнд Лина хэрү өгв.

Күүкнä үгмүд тасрв. Телефона трубка харджнъв, залу күүнä хääкрäd уурлсн дун штабт сонъсгдв. Штабт —Лина хортна гарт орснь медгдв.

Час болад республиканск церг хэрү дävрв.

КӖДЛМШЧНРИН ДӖНӢ

(Италья)

Генуйд, вокзалин ъмн бички агъу деер, оли ъмтн хурсн дарцлдад бӑӑнӑ.

Станц тал гӱӱдж ирдж йовсн локомотив чишкв.

Хурсн ъмтн зааград уульнц тал гарх хаалгъ гаргъдж ѡгв.

— Кениг тосджацхана?

— Пармас бичк кӱӱкд.

Тенд, Пармд бослгън болджана. Эздӱднӱ кӖдлмшчнрин бӑӑдлинь ясрулхш, теднд тӱрӱ болв. Тегӑд эдн, харгънлгънас эклӑд гемтджӑсн кӱӱкдӑн цуглулад, Генуйд бӑӑсн ӱӱрмӱд талан йовулдж.

Вокзалин цаагъас гарад зерглӑд зогсчксн бички улс йовдж йовна. Тедн ѡрӑлдӑд хувцлата, тегӑд чигн салврха хувц ӱмсцхӑсндӑн мел салврха болдж медгдцхӑнӑ. Нег-негнӑннь гартас бӑрлдсн, тавадар зерглӑд йовдж йовцхана. Тедн йир бички-бички, тоормд даргдцхадж, икӑр муурцхасн бӑӑдлтӑ. Теднӑ чирӑснь тӧвкнӱн, нӱдднӱ шулу-шулугъар галлздна. Тедниг тосдж татсн музыкин айс сонъсад теднӑ эцсн, ѡли чирӑснь инӑмсгддж, хансинь медӱлнӑ. Хурсн ъмтн ирх цагин тосхачнриг чикн танъхрм хӑӑкрлгъӑр хӑӑкрдж йӧрӑцхӑв. Теднӑ ѡмн тугмуд ѡкӑлгднӑ. Кӱӱкдин нӱднд гилвкдж, тедниг танъхрулн алдад улан мӧнъгн трубас хӑӑкрлднӑ.

Цуг сӑн ѡдрин бӑӑдлтӑ болв. Цуг ѡмдрв. Бор марморин бийнь нег сӑӑхн ѡнъг авч цецкӑлсн болдж медгдв.

Кӱӱкдиг цугинь гилтӑ ѡмтн авчкцхав. Тедн бӱдӱн ѡмтнӑ ээм деер, эс таньдг модьрун бӑӑдлтӑ, сахлта улсин чееджд шахлдад бӑӑцхӑнӑ. Шууглдан, инӑлдӑн, хӑӑкрлгън гурвнд музых ӧрӑ сонъсгдна.

Ӕмтн заагъар кӱӱкд улс тӱлкддж орлдад ирсн кӱӱкдӑс ӱлдсинь авлдад бӑӑцхӑнӑ.

Альднӱ болв чигн байр, цугъар сергмджтӑ чирӑтӑ, байрлсн нольмста нӱдтӑ.

Арсн эклвчтӑ ѡндр кӱн эм деерӑн зургъа кӱрсн кӱӱк бӑрдж йовал, зерглӑд йовсн кӱӱкд кӱӱндӑн кель:

Меджәнч, эн иигәд цааранднь болсн хөөн, маниг зогсахд күүчр.

Чанъгъар, көндәгъяр байртагъяр инäv.

Эврәннь авч йовсн күүкән көк агъарт хаяд хавлн йовдж хääкpв:

Парм менд болтха!

М. Горкинёр

Угмүдин цäялгъвр:

1. Генуя—Итальяд бääх ик балгъсн.
2. Локомотив—поездин вагонмуд чирдг машин (паровоз).
3. Парма—Итальяд бääх балгъсн.
4. Мрамор—чолун.

ЭНҮНÄ НЕРНЬ

Итальяд, көгшн пастухин бүлд көвүн төрв.

Энүнд кен гидж нер өгхәр седджәнч?—гидж өвк-эцкнь, көвүнә эцк Антониогъас сурв.

Ленин болтха энүнә нернь — гидж байртагъяр Антонио келв.

Өвгн эврән балгъсна управленд авч оддж көвүнә нер бичүлхәр бääлә.

Кен гидж көвүндән нер өгнät?—гидж тедн түүнәс сурв.

— Эцкнь энүнд Ленин гидж нер өглә.

Балгъсна управленә начальник, доктр хойр негн кев-тә пастух тал хäläлдв. Пиисрнь перота гаран агъарт өргчкәд, яяхан меддж чадад, аман анъгъагъад бääв.

Тиигдж нанд көвүм келлә: Ленин болх энүнә нернь —гидж өвгн итклтәгъяр келв.

Чи чигн, чини көвүнчн чигн гäргтджäцхәнät—гидж начальник уурлдж келв. Тиим нерн уга болдмн. Öзднъ-гүд!—Өвгн öндäгъад, көмсгән буулгъчкад келв.

Сән öдр болгън мини Антонио газет умшна, эн нерн кесг дакдж эс давтгдсн нег чигн öдр уга билә.

Энүнә нернь Ленин бичтн—гидж пииср тал хäläдж келв.

Öндр эрстә хуучна öрäd, дакад баахн зуур тагч болв. Доктр пастух тал öөрдäд, бичкн көвүн тал öкäv.

— Көвүн йир сән. Сонъслчн, көгшә, ягъад көвүн ач хойраннь джиргъл—үрәхәр бääхмбч? Эн нернчн эднчн

сән болхн уга. Чи меднч, орн-нутгт ямаран чанъгъ бол-
джахинь... Бичә бөдүрхәд бә: ямаран болв чигн дурта
нерән өг.

Ленин болх зөвтә энүнә нерн—гидж ууртагъар өвгн
давтв, нүднъ галлзад одв.

Балгъсна управленә начальник тесдж чадад, пииср
талан эргв:

— Бичтн энүнә толгъа деер—гидж ууртагъар келч-
кәд, өкәгъад цаас хәләв.

Пастух, күзүгъән сунъгъад, перон көндрлгъ дахдж
хәләв.

Зуг чикәр бичтн синьор пииср. Би сургъуль угав.
Болв мини Антонио бичсиг чигн умшдж чадна.

Икәр ханджанав.

Өвгн көвүг эмгндән өгәд, иигдж келв:

Авад хәр, зүг экднъ сәәнәр хот өгтхә гидж кел.

Бидн энд ик ноолдата гарувдн.

Тиигдж келчкәд, өвгн махлагъан дардж үмсәд, хөө-
дән уул тал туугъад гарв.

ХАТУЧ БАЙН

(Тууль)

Нег өвгиг хотнашн гарад йовдж йовхла, зуурнь нег залу харгъдж.

Өвгнлэ харгъсн залу — эн кенэ хотмб?—гидж сурна.

— Хатуч байна хотн—гидж өвгн хэрү өгнэ.

Акад нермб? Юн гигъад тиигдж нерэдсмб?—гидж залу сурна.

— Кедү джил хамдан бээдждг болхвдн, тер бийнь кезэ ямаран хот иддгинь цуг үзэд угавдн. Хотан күүнд үзүлдж идхш—гинэ.

— Нохадич, тиним юмн алд бээх билэ—гидж залуг келхлэ:

— Үксв. Үнн юмн, үнн гигъад өвгн цээлгээд бээнэ.

— Иддг хотинь биш, күүкинь буладж авсв—гидж залу келнэ.

— Хэ йир, чадх угач. Нег хотнд бээх бидн ядад бээлэвдн—гинэ.

— Би чадхв—гидж залуг келхлэ,

— Хэлэджэй—гидж өвгн келнэ.

Тиигэд хоюри тус-тустан сальдж одна.

Асхн ора алднд, хатуч байна герин ард ирэд, залу гетэд кевтнэ. Хотна амтн унтсна дару, хатуч байнагъас гал гарад бээнэ.

Гертнь өөрддж ирэд, иргэрнь шагъагъад хэлэхлэ: өвгн хөөнэ толгъа хуухлдж сууна, эмгн цагъан мах көлврүлджәнэ, күүкнь боорцг кеджәнэ.

Залуг деернь орад күрэд ирхлэ, цугтан хотан авад хорма доран бултулад оркна.

Нег-негн талан гилнъ-гилнъ гилдэд хэлэлдчкэд, ду гарч баяхш. Тиигхләнн залу инәгъэд хотинь гаргъхар:

— Одрәгъә намаг тана хотн тал ааштл, тус өмнәсм бөдүнәрн эмгнә хорма дорк цагъан махи мет могъаг гарад гүүхләнн, өвгнә хорма дорк хөбнә толгъан дүнъгә чолугъар авад шивәд орксн, күүкнә хорма дорк боориг мет тарад одв—гинә.

Зуд уга харнъгъу байнахн хотан чигн гаргъхш, үг чигн келхш.

— Хаалгъ ут болад, нөр татудж йовнав, нег унтх газр өгнт—гидж залу сурад утна. Харнъгъу байнахн бас унтлдна.

Залуг унтдж оч болгъад, өвгнъ эмгндән:

— Эн бирдиг гарутадж эс тәвхлә, дала зәнъг тарах. Ор цәәтл госинь шатагъад, мөринь худгт унъгъадж аллхта. Дакад нег тогъш болгъич, кеер гарч хот эс идхлә, эн шулм герт идүлш уга бәәдлтә. Юн үүлтә юмн ирв энчнъ?—гидж келнә.

Өрлә өвгиг дуг гигъад унтлгънлань, залу босад, эврәнн госиг өвгнә госна ормд тәвәд, өвгнә госиг эврәнн госнәнн ормд тәвчкнә.

Туүнәсн гарад, өвгна хар мөриг цагъан гуйрар галзлад, эврәнн мөрнә бәәрид уяд, эврәнн хар мөрнә галзинь көөгъар будад харлулчкад, өвгнә мөрнә бәәриәс уйчкна.

Залуг кевтснә дару, өвгн босад залугъин гос шатаджах күн болад, эврәнн гос шатачкна. Залугъин мөрн болгъад, эврәнн мөр худгт унъгъагъад алчкна.

Өрүн өрлә.—Госнчнъ шатдж оч, бос—гигъад залуг өвгн дуудад бәәнә.

— Мини госн шатсн уга болх—гигъад өвгнә хаджугъас госан татдж авад үмсчкхлә, өвгн госн уга үлднә.

— Мөричнъ худгт унад үкдж оч — гидж өвгн келнә.

— Мини мөрн сургъульта юмн болдмн, тиним гәргътә юм гәргъх уга. Та эндүрджәвзәт—гидж залу келнә.

— Уга оч хәләй—болна.

Хәләхәр гарлдна.

Залу мөрнәнн көөг усар угъагъад саак цагъан кевтнъ хўврўлад, өвгнә мөрнд түрксн гуйран зўлгәд гаргъчкна.

Тиигәд өвгн мөрәри гарутна.

Түүнәсн өвгн адгъад герўрн одчкад, эмгндән:

— Ягълав шулуд, одак тогъшан болсн болхла нааран гаргъдж ас, авч йовнав—болна.

Эмгнъ гаргъад өгәд оркна. Өвгнъ өмсджәсн нимгн хувцн заагурн өврлад оркна.

Дарунъ залу ордж ирәд:—Өвгн адгъад әлдәрән—однат?—гихлә,—Көдлмшт гарнав—гинә.

— Нә аав, сәәхн менд харгъджай!—гигъад залу өвгиг бийдән чангъяр шахад, зөвәр теврәд оркхла, тогъшнъ махмудинъ шатан алдад ирхлә, өвгн гаргъад шивәд оркна.

Залу тогъшинъ авад идчкнә.

Өвгн хаджан авад, көдлмшт гарна.

Өвгиг зөвәр йовулчкад, ардаснъ кўцдж одад:—

Аав күүкнтн маләгъим бултулчкад, өгл уга, мордх кў бәрәд бәәнә—гидж келнә.

— Өгх—гигъад йовулчкна.

Залу ирәд:—Әәдж, аав намаг күүкән автха гисн зөвшәл өгв. Ода авч йовнав—гинә.

Эмгн уурлад, йовудин залуд күүкән өгнә гидг юмб? Гә бол цааран! гигъад авч одн алдад бәәнә.

Худл гихлә аавас сурий—гичкәд,

— Аа-ав-вее! Эднтн өгхш—болад, күүнә дун әрә сонъсгдм газрас хәәкрнә.

Гә болсн бирдиг йовулдж әрлгъл уга, ю кегъад бәрәд бәәнә эдн—гидж бийдән келчкәд, өвгн уурлад:—

Ө-өг—гигъад нудрман үзүләд, хаджарн зангъад оркна.

Эмгн аәгъад күүкән өгәд тәвчкнә.

Залу хәрдж ирәд, амрад джиргъад бәәдж.

АЛТН ЧЕЕДЖ, ДЖАНЪГЪР ХОЙРИН БӘӘР БӘРЛДГСН БӨЛГ

Алдр нойн Джанъгъриг эркән тавн настанъ
Төвшүн Ширкин көвүн бөк мөнъгн Шигшргъ олзд авад,
Эврәннъ орнд бәәлгъсн цагтан
Шинджин нәрәр шинджләд,

Эн нарн дорк амтиг
Эзлм алдр ик заята күн болх гидж шинджлэд,
Энүг эрт хорадж дарн гихлэ,
Эврәннь көвүн—эркн тавта арг улан Хоньгър
Алдр Джаньгърин деернь киисад,
Амнднь хор күргл уга бääв.
Ода ягъдж хорахв—гидж сани,
Байн Күнъкан Алтн Чееджин
Нääмн түмн маньхн көк галзи аду көөгсн цагт
Эн Алтн Чееджин үүдн энътә
Көк кивр саадгтнь харгъдж хорх гидж санад,
Эркн зургъа оргч наснднь
Алдр Джаньгъриг арнэл зеердинь унулад йовулв.
Нарн суух, үд хойран хоорндагъур
Нәрхн зеердәрн нääмн түмн адугъан көөхәр гарв.
Эгц гурвн сара газрт
Сөөг сө гил уга,
Өдриг өдр гил уга,
Мөрнь дегд хурднд
Эмәлин хөөт талнь суугъад,
Деернь гарсн тоосн
Огътръуд күрн цоонгрсн йовдг болна.
Дәкн гурвн сара хонгт гүүлгсн цагт
Өл маньхн цагъан уулин ора харгъад ирв.
Күрс күрсәрн күрч ирәд,
Сугъл мөнъгн цулвран суньгъдж бәрәд,
Аәрстин хар елднъгән чирәд,
Киитн хар нүдәрн дөрвн талан хәләв.
Байн Күнъкан Алтн Чееджин
Барвад алтн бääшнъ бас чигн харгдв.
Джирн голин экәр давад,
Көк самбан ташуд йовгсн,
Нääмн түмн көк галзи адугъинь хамдж авад гарв.
Хәәкрәд орксн дуунднь
Хамгддж хурагдад гарад одв.
Тооснасн үргн гүүгъад,
Тоормасн джигшн гүүгъад,
Дел сүүлин делслгънд
Биив ятхин дун гарад,
Гүүгъад одсн газрнь

Зам улан хаалгъ болад, хурдллад йовна.
Алдр Джанъгърин арнэл зеерднь
Энъгин мөрн нег эргтл
Эвтә сәәхн сааларн
Дола, нәәм дахн эргәд,
Нег юм салгъл уга көөв.
Эзн Джанъгър элвг гурвн долан
Хонгт йовсн цагтнь
Байн Күнъкән Алтн Чееджнь
Улман агсг уланан тохулад:
— Эн мини кök галзн аду
Көндән көөгсн күн—
Төвшүн шикрин көвүн
Бök мөнъгн шигшргин орнас иргсн
Алдр нойн Джанъгър боллта.
Долатадан намаг дорацулдж,
Орулдж авх бийнь
Ода зургъатадан ирдж хәлдхләрн
Мини болх билтәл—гигъәд
Ўүдн энътә кök кивр саадган авад,
Агсг уланарн мордад гарад,
Гал ўдин ўдин анъхунд
Гурвн дола хонагъад күцәд ирв,
Гурвн гол гацсас хав.
Ўүдн энътә кök кивр саадгин сумн
Даларнь орад, голднь күрн гарад одв.
Уха-ююгъән алдад киисн бийнь
Аргъта альвн сәәхн зеерднь унъгәл уга гарад,
Көөдж йовсн адугъан хаяд,
Бök мөнъгн шигшргин нутг темцдж зулад,
Бәәшнъгин хашр мөнъгн ўүднд
Хәәртә Джанъгъран авад ирв.
Шагтан күрсн эзн богднь киисв.
Бök мөнъгн шигшрг хурдн харан тохулад,
Хамг зер-зевән агсад,
Шилтә зандн герл хатндан келн бәәнә:
— Эн көвүг талхадж чавчад,
Така, ноха хойрт идүл—гигъәд мордад гарв.
Ширкиг йовгсн арднь
Шилтә зандн герл хатнь хорлн гисн цагт

Арг улан Хонъгърнь,
 — Ээдж, үүг алх болхла,
 Намаг чиг ал—гигъад деернь киисад бääв.
 — Ээдж, үүнä далднь йовгсн сумиг гаргъдж ас,
 Арүн шагшвдта эм, ээдж, таниг гурв алххла.
 Гарх—гигъад бääхлä,
 Көвүнь седкл тевчäд,
 Хойр амхад гурвдхла,
 Шархин амн деер гарад, унл уга бääв.
 — Ээдж эн юнъгад иигснь энв—гидж
 Арг улан Хонъгър сургсн цагт:
 — Иргснь хөөт джилд
 Хаврин эмнг гүүдән саахар эргдж йовад,
 Аджргъ гүүнд гарсиг тачадж харсар гарл
 Уга бääдг биз—гигъад
 Намчли сөгдäд суухла,—сумн унад одв,
 Алдр Джанъгърнь өсрдж босад,
 Амнднь орсн арг улан Хонъгърла үүрлäd,
 Эгц дуугъан дууллдад,
 Элвг арзин сүүр болад суув.
 Эдү тедү болгсн цагт,
 Эн шигшрг эс ирäd бääсн цагт
 Шилтä занди герл
 Хойр көвүг наар гидж авад,
 Эн шиигшргтн ода күртл ягъснь энв,
 Ардаснь йовдж некит гидж келв.
 Арнзл зеерд, көк галзн хойриг тохулад
 Дääнä олн зүсн зер-зевән агсад,
 Элдв сääхн ховцан өмсäд,
 Эн хойр көвүн мордад,
 Элвг сääхн хурдарнь гарад,
 Шилтä уулин белär күрäd ирхлä,
 Шигшргинь шинъкн күлдж авад
 Хар мörинь көтлäd гарч бääгсн цагт ирäd,
 Барун зүн хойрарнь шурджнънад ирхлä,
 Күнъкән Алтн Чеедж харн шинджлдж,
 Эн алдр Джанъгър, арг улан Хонъгър хойр
 Негдсн цагт ордж өгх юмн гигъад,
 Шигшргин көл тääлäd,
 Эн хойр баатр тосдж авв.

Күчтә күлгүдән сөөгәд,
 Болдин сәәгәр богъчад,
 Төмрин сәәгәр төдгләд,
 Сугъл мөнъги джолагъаснь сунъгъдж бәрәд,
 Эн дөрви баатр суув.
 Күнъкән Алти Чееджнь күнъкндж кели суув.
 Эн Джанъгър дора оргч насндан
 Дорди олн хортиг дарацулдж
 Дуута Джанъгър нерән алдршулдж нер гарси цагт
 Аамг сүргән өгч,
 Төр шаджи хойринь гар деернь бәрүлтн—гидж
 Бөк мөнъги Шигшргъд келдж бәәнә:
 Эн дүүвр наснднь
 Ном төгс хаань күүк
 Агъа Шавдлиг залдж өгтн.
 Тер, эн Бумбин оран төвкнүлдж
 Элвг сәәхн бәәх цагт.
 Барун бийинь ахлдг баатрнь—
 Би Күнъкән Алти Чеедж болдж суухв.
 Зүн бийинь ахлдгнь
 Зүүдн болгси улан Хонъгър ахлдж суух.
 Дөрви талан бәәгси
 Дөчн ориг номдан орулдж,
 Төр, шаджи хойран гар деерән авч,
 Йиртмджд бәрдж, делгрдж
 Дуута Джанъгърин ар Бумбин орн гидж
 Делгрүлдж джиргән бәәхвдн—гив.
 Байн Күнъкән Алти Чееджнь
 Агсг уланан унад,
 Эврә оран темцәд, адугъан туугъад гарв.
 Арднь үлдгси арг улан Хонъгър
 Аав Шигшргтәгъән, алдр нойн Джанъгъртагъан
мордад
 Алтн торлг бәәшнәдән ирәд,
 Амр сәәхн джиргълән кегәд,
 Дуувр хар арзин сүүр болад суув.
 Иргч джилнь оргси цагт
 Эзи нойн Джанъгъртагъан
 Төвин дөрви хаана күүк
 Голгси цагт

Ном төгсн хаань күүк залдж
Агъа Шавдл хатн гидж,
Төр, шаджи хойринь гартнь өгч,
Так Зула хаань үлдл
Үзнъг алдр хаань көвүн
Уйн ганц Джанъгър гидж полинь дуудв.

Г А Р Г

халх

I. Мана возьдър—Ленин болн Сталин

В. И. Ленин	3
Лениниг би ягъдж ұзвв.	5
Ленин тўўрмд	6
Кўч-кўлсчир Ленинә гардврар Советин йос ягъдж тогтасмб	7
Ленин ьнъгрв болв тўўнә кергнь әмд	9
Итальянск тўўрмд	12
Ленин болн Ли-Чана тускар	13
Сталинә тускар	16
Иосиф Виссарионович Сталинә школин джилмўд.	17
Ўр Сталин, хаана полицәс ягъдж бултджасна тускар	20
Ўр Сталин хойрдгч «цугсоюзин ударник-колхоз- никмудин съезд деер	21
Сталин мана негдгч кандидат (дун)	22

II. Өнъгрси цагас

Булгъна ўкл	24
Баснъ Доланад.	26
Сббднь	29
Булгъна ўкл (стих)	32
Байр	34
Биди ягъдж бәәдж, ноолддж йовлавди.	36
Нуувчин типографс	39

III. Советин йосна тблй ноолдлгън

Октябрьск социалистическ революц	43
Октябрин бдрмўдт.	44
Советин йосна тўрўн джилмўд.	46
Ўр Клим.	48
Нбр.	49
Жухраин сулдлгън.	51
Ўр Ворошилов Улан Цергин тускар.	54

IV. Шинәр бәәдж, шинәр кблдлжәйнәвди

Бәәхд сән болв, бәәхд сергмджтә болв	55
Советдән тоомсрта бвгн	—
Челюскинцир	59

Ончта гурвн күүкн	62
Мана балгъсдин болн селәдин нүүрнь хүврв	63
Мария Демченко	64
Күүкд кун колхозд—ик чидл	67
Баазр стахановец	—
Ном-сургуль болн бурхн-шаджн.	70
Көвнъ	71
М. И. Калинин	73
Сталинск Конституц.	75
Хоосн үгмүд биш, ил кергүд	77
Кемрджән хортн дәврхлә, юн болх	—
Хортна самолетмүдт өгсн хәрү.	78
Хортна танкмудиг диллгън	—
Улан парашютиствр хортна гылднь.	—
Советск танкмудин диилвр	79
Капиталистическ бұсләр	80
Троцкистск вредительмүдиг эврәннь дундас уга кехиг күүцх кергтә	81
Ўр Сталин мана газадин политикин тускар	82
Манад болн теднәд.	—
Комсомолк Лина	83
Көдлмшчирин дөнъ (Итальяд)	85
Энүнә нернь.	86

V. Фольклор

Хатуч байн (тууль)	88
Алтн Чеедж, Джанъгър хойрин баәр бәрлдгсн болг	90

Редактор Шалбуров Г.
Корректор Эрдниев Н.
Тех. редактор Киселев А.

Сдано в набор 27/VI 1939 г. Подписано к печати 22/XII 1939 г. Формат бумаги 60×92¹/₁₆. Печ. л. 6. Бум. л. 3. Колич. знаков в печ. листе 33600 Уполн. Главлита № Н.Ч.—372 Тираж 6150 Заказ № 1315.

Типография № 1 НКМП, г. Элиста

21837

1 р. 50 к.
Пер. 75 к.

Дружеское общество
г. Москвы

Получено от г. Москвы

в размере

...

...